ARH Diss. B-27054

TRÜ

NSV Liidu Ajaloo
Kateeder

# „Kolokol"
# võitluses pärisorjuse vastu

Diplomitöö

Lembit Raid

Juhendaja:
v. Dr. L. Eringson

TRÜ NSV Ajal-
kat. nr. 1226-

Tartu
1955

Sessão

Seoses nn. praha kollektsioonide materjali avaldamisega tõusis uurijate ette küsimus käesoleva problemi täiesti uudsest aseturest. Kui varasemas kirjanduses püütakse esiplaanile seada eelkõige „Kolokoli" liberaalseid tendentse, tema ajutiri kõikumisi, siis äsja avaldatud nimetatud materjalid näuavad, et nendest seisukohtadest õeldaks lahti alaliselt. On vaja, et „Kolokoli" tegevust 1859.-1861. aastate revolutsioonilise situatsiooni perioodil vaadeldaks kui revolutsioonilist tegevust, mis seisis sõjalis-talurahvalikku revolutsiooni organiseerimises ja propageerimises Venemaal, on tarvis näidata, kuivõrd tema toimetajad olid ära tuninud Vladimir Iljitsi Lenini geniaalse hinnangu, kes nimetas neid korduvalt

„1861. aasta revolutsioonäärsetes."[1]

Mis puutub küsimusse historiograafiasse, siis selle kullafondi moodustavad marksismi-leninismi klassikute, eeskätt V.I. Lenini ja J.V. Stalini arvukad tööd. Käsitletava probleemi õigele valgustamisele omavad väärt tähtsust sellised teosed, nagu: Lenini „Herzeni mälestusest", „Kapitalismi areng Venemaal", „Jubeli puhul", „„Talurahvareform" ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon" jt., Stalini „Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist", „Vestlus saksa kirjanikuga Emil Ludwigiga" jt. Marksismi-leninismi klassikute tööde eriline tähtsus on selles, et nad annavad meile küsimuse lahendamiseks õige suunitluse ja tagavad olukorra objektiivse hindamise.

Hind vaatamata sellele, et marksismi-leninismi klassikud on <u>oma teostega suunanud ajaloo-</u>

1) vt. V.I. Lenin, Teosed, 17.k., lk. 91 ja 97.

teadlasi käsitlema „Kolonoli" tegevust ennenõike revolutsioonilisena, leiame, et seni on seda tehtud üllatavalt vähesel määral. Nii P. S. Tšesnokov oma teoses „Мировоззрение Герцена" ja J. E. Elsbergi monograafias „А. Герцен" ei mainita isegi Herzeni osavõttu ühingu „Земля и Воля" tegevusest! Z. P. Bazileva pühendab oma teoses „„Колокол" Герцена" sellele vaid mõne rea. Bazileva nimetatud teose kõige põhilisemaks veaks on asjaolu, et püütakse Herzeni-Ogarjovi „Kolonoli" tegevust analüüsides esmajoones rõhutada tema liberaalseid tendentse, jättes kahe silma vahele tema põhiesmärgi - revolutsiooni propageerimise vaatluse. Ka E. M. Filatova töös „Экономические взгляды Герцена и Огарева" ei näidata ära tõsiasja, et „Kolonoli" autorid taotlesid oma programmi - maa ja vabaduse andmine talupoegadele - elluviimist revolutsiooni teel.

Kui ultooduk vul lisada, et Suure Sotsialistlikku Ontoovri-revolutsiooni ulsel periodil nimetatud problemid ei leidnud kirjanduses peaga üldse hajastamist sedavõrd, kui peaga käesoleva sajandi algusini oli isegi kulatud trükisõnas Herzeni nime tarvitada, siis näeme, kui suur töö seisab ees nõukogude ajalooteadusel.

Käesolevas töös püütakse näidata, kuidas antud periodi sotsiaalmajanduslikust olukorrast - feodaalpärisorjuslikku korra kriisist kasvasid välja uued idud, mis organiseerisid rahvahulki revolutsioonile, millus pidi puurustatama inimeste teadlikku tegevusega vanad suhted, pidades silmas esmajoones „Kolokoli" juhtivat osa nende ideede propageerimisel, - püütakse näidata, et „„Kolokol" kõigest põust

võitles talupoegade vabastamise est."[1]

Kui analüüsitakse 1861. aasta reformi ja „Kolokoli" võitlust pärisorjuse vastu enne ning pärisorjuslikku korra jäänuste vastu pärast seda, puutakse silmas, et „„suur reform" oli pärisorjuslik reform, ega saanudki olla midagi muud, sest selle teostasid orjapidajad."[2] Ent selle reformi tagajärgede analüüsimisel juhindutakse Lenini poolt antud iseloomustamisest, et „... su muutus oli sammuks feodaalse monarhia kodanlikuks monarhiaks muutumise tell."[3]

Töös püütakse näidata, et kui „Kolokol" tõstis üles loosungi maa ja vabaduse andmisest talupoegadele, siis sellega ta objektiivselt taotles kapitalistlike suhete kiiremat võidule pääsemist, olgugi et ta ise taotles kapitalistliku for-

1) Lenin, Teosed, 18. k., lk. 12.
2) Samas, 17. k., lk. 92.
3) samas, lk. 86.

matrooni Vältimist Venemaal.

# I

## Sotsiaal-majanduslik olukord Viimaal XIX sajandi I poolel

Reformieelse Venemaa majanduse kõige iseloomulikumaks jooneks XIX sajandi I poolel oli feodaal-pärisorjuslike tootmissuhete mittevastavus tootlike jõudude iseloomule. XIX sajandi I poolel Venemaal valitsesid tootmissuhted - vanad feodaalsed tootmissuhted - ahendasid tootlike jõudude arengu. Kuid nagu õpetab marksism, viib laialine konflikt olukorra revolutsioonilisele muutmisele, viib ühiskondlike formatsioonide muutmisele.

Nii see leostus ka XIX sajandi keskel Venemaal, kus tootmissuhete ja tootlike jõudude vahelise konflikti alusel tekkis revolutsiooniline situatsioon, mis tavatles vastuolu lahendamist revolutsioonilisel teel.

Konkretsema ülevaate saamiseks Venemaa XIX sajandi keskpaiga majanduselust, mis sai aluseks revolutsioonilise situatsiooni tekkele, vaatleme siinkohal ahekorda kahes põ-

himises tootmisharus – tööstuses ja põllumajanduses kogu XIX sajandi I poole vältel.

× ×

×

Tööstuse osas XIX sajandi I poolt Venemaal iseloomustab päriorjusliku manufaktuuri väljasuremine, vabapalgalist tööjõudu kasutavate ettevõtete loodangu tõus. Viimastes leiab aset uute tootmisprintsiipide rakendamine, uute masinate kasutamine ja töötajate misterlikkuse tõus. Eriti oluline on masinate osatähtsuse tõusu rõhutamine tööstuse kasvu protsessis, kuna viimaste laialdane tarvitusele võtmine tähistab tööstusliku pöörde olemasolu.

XIX sajandi I poolel on tervikuna märgatav masinate sissevoo tõus Venemaal. Tööstustehnika import tõusis eriti peale seda, kui Inglismaal kaotati merkantilistlik poliitika selle osas. Nii juba aastatel 1815–1816 imporditi tööstuse sisseseadeid ja instrumente 83.000 rbl. eest, 1825. aastal – 828.000 rbl. eest, aastal 1840 tõusis see

summa juba 1.010.000 rublale ja 1850. aastal 2.685.000 rublale.[1]

Taoline olukord oli tingitud enneköike asjaolust, et Venemaal puudus selline suur eeldus võrreldes Lääne-Euroopa riikidega kui vabapalgalise töötjõu suurte reservide olemasolu, mis muuhulgas tähistas ka masinatööstuse arengut. Kui XVIII sajandil Euroopa riikides valitsesid tööstuslikus tootmises samad lihtsad võtted mis Venemaalgi, siis tänu nimetatud eelisele suutsid nad XIX sajandil täielikult üle minna tootmisele masinate abil. Tarvitusele võeti mehaaniline jõud, tõusis kivisöe osatähtsus. Samal ajal just vabapalgalise töötjõu puudumise tõttu Venemaa tööstuslik erikaal langeb esrindlike Euroopa riikide (eeskätt Inglismaa ja Prantsusmaa) hulgas.

Nii näiteks, kui sajandi algusens, s.o. aastal 1800 Venemaa suutis toota malmi 10,3 miljonit puuda, tootis Inglismaa samal ajal malmi 11-12 miljonit puuda kusjuures vene (põhiliselt Uuralis valmistatud) malmi kvalitet ületas tunduvalt välismaiset. Kuid ~~juba~~ XIX sajandi kesnel toodab Ing-

1) vt. П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР, т. I, 1950, lk. 519.

lismaa juba 140,1 miljonit puuda malmi, Venemaa suvastu vaid 13-16 miljonit puuda, sattudes aastal 1860 malmitoodangus vaheksandale nohale.[1]

Nagu öeldud, seisis sellise olukorra peapõhjus eelkõige vabapalgalise töö-jõu vähesuses. Vabapalgalise tööjõu protsentuaalne osatähtsus võrreldes pärisorjusliku tööjõuga oli veel väga kõikuv.

Vabapalgalise tööjõu olemasolu iseloomustamiseks XIX sajandi I veerandil olgu esitatud järgmised andmed, mis peegeldavad tööstusalase tootmise eriharude olukorda:[2]

| Tööstusharu | Ettevõtete arv | | Vabapalgalise tööjõu protsent | |
|---|---|---|---|---|
| | 1804.a | 1825.a. | 1804.a. | 1825.a. |
| kalevi..... | 157 | 324 | 10 | 18,4 |
| lina..... | 285 | 196 | 60 | 70,8 |
| puuvillariide...? | 199 | 484 | 83 | 94,7 |
| siidi..... | 328 | 184 | 73 | 83,0 |
| paberi..... | 64 | 87 | 22 | 24,0 |
| raua, malmi, terase... | 28 | 170 | 28 | 22,0 |
| naba..... | 843 | 1784 | 97 | 93,5 |
| kõie..... | 58 | 98 | 85 | 92,0 |

1) vt. Аянцеенко, Мајория народного хозяйства СССР, к. I, lk. 532.

2) ~~Аянцеенко, Мајория народного хозяйства СССР, к. I, lk. 532~~ Samas.

Eriti bravalt kõigub vabapalgalise töötõu protsent tekstiiltööstuses kui ühes Venemaa tööstuse peamises tootmisharus. Kuivõrd aga suureneb välismaiste masinate sissevedu XIX sajandi I poolel, muutub tekstiiltööstus täiesti oma ilmelt ja vabapalgaline töötõud suurub välja pärisorjusliku töötõu.

Kogu Venemaa tööstusettevõtete arvu kasvu ja palgatöötõu osatähtsuse suurenemise iseloomustamiseks võiks ~~xxxxx~~ ära tuua järgmised andmed:x)1)

| aastad | ettevõtete arv | tööliste arv tuhandeis | vabapalgalise töötõu protsent |
|---|---|---|---|
| 1770 | 260 | 55,3 | 32 |
| 1804 | 2.402 | 95,2 | 47 |
| 1812 | 2.322 | 119,0 | 47 |
| 1820 | 4.578 | 179,6 | 58 |
| 1825 | 5.261 | 210,6 | 54 |
| 1860 | 15.388 | 565,1 | 87 |

On oluline märkida, et just pärisorjusliku töötõu olemasolu ja vabapalgalise töötõu laialdane puudumine asetaski areneva vene tööstuse konflikti

x) Statistikast on välja jäetud märtööstused, veskid, viina- ja õllekõõgid

1) Лященко, История народного хозяйства СССР, т. I, ln. 531.

kehtiva feodaal-pärisorjusliku süsteemiga, kuna biimane otseselt pidurdas ta vaba arengut. Seepärast näemegi, kuidas Venemaal XIX sajandi I poolel tööstuse osas seadus tootmissuhete vastavusest tootlike jõudude iseloomule hakkab kaotama oma mõju.

Sageli leiab erialases kirjanduses liialt vähest rõhutamist vene tööstustehnika probleem. Mire vaatekohalt omab see aga erilise tähtsuse, kuna sageli jäävad varjatuks paljude vene teadlaste ja leidurite saavutused teoorias ning paljude lihtsate tööliste ja talupoegade tööd praktikas, millised just väärivad esile tõstmist. Kui räägime Venemaale impordi-tud välismaisest tööstustehnikast, siis tuleb silmas pidada asjaolu, et sageli vene meistrid selle kohandamisel osutasid suurt leidlikkust teda rakendades toodangu kvalitatiivse ja kvantitatiivse tõusu saavutamisel.

XIX sajandi kesnel kohtanee Venemaal tervet rida praktilisi tööstus-

likke uuendusi: ehitatakse Watt'i süstemi aurumasinaid, Petersburi puuvillavabrikus rakendatakse 1805. aastal esmakordselt aurujõudu, 1813. aastal ehitati Berda tehases esimene jõeaurik, 1820. aastal Poltoratski organiseeris esimese põllutöömasinate tööstuse, meister Ignati Safronov ehitas esimesed vesiturbiinid Venemaal Alapajevski, Irbiti ja Neivo-Šaitani tehastes, tuntud teadlane B.S. Jacobi esmakordselt Venemaal katsetas elektrijõu rakendamisega laevanduses.[1]

Rööbiti arvukate vene teadlaste tehnika- ja tööstusalaste teoretiliste töödega (Tšebõševi, Ozjorski, Jerassimovi, Hronevi jt. tööd) kohtame XIX sajandi neskel arvukate iseõppinud konstruktorite (nagu Fjodor Komarov, Ivan ja Fjodor Sosninid, Vassili Zaitsev jt.) suurt praktilist väärtust omavaid töid tööstusliku tootmise ratsionaliseerimise seisukohast.[2]

Kuid siiski tuleb arvestada asjaolu, et reaktsioonilised valitsevad ring-

---

1) vt. Ищенко, История народного хозяйства СССР, к. I, lk. 521; Вопросы истории, 1954, №7, lk. 58.

2) vt. Вопросы истории, 1954, nr. 7, lk. 58-59.

konnad, kes ise olid huvitatud ennenõike vana süstumi, s.o. feodaal-pärisorjusliku korra säilimisest Venemaal ei võinud toetada selliseid ennendusi riigi majanduselus. Seepärast jäidki kaugelt suurem enamus taolistest tööstuslike ennenduste ettepanekutest seisma kroonu arhiividesse, ilma et nad oleksid leidnud praktilist kasutusekvõttu.

Tööstuse ja va ühtlasi kaubanduse küre arengu pidurdajaks Venemaal tol puivodil oli suurte ühendus- ja raudteede puudumine.x) Kuid vaatamata pärisorjuslaste ägedale

x) Mis puutub raudteede printsiipi üldse, siis seegi leidis esmahordselt kasutusekvõttu Venemaal. Esimese katse hoburaudtee ehitamiseks tegi vene konstruktor K.P. Frolov aastail 1763-1765. 1788. a. ehitati raudtee Aleksandriiski suurtükitehases. 1806.-1810. a. ehitati 2 km pikkune raudtee Zmeinogorski vaevanduses Altais P.K. Frolovi, K.P. Frolovi poja poolt. 1833. a. isa ja poeg Tšerepanovid konstrueerisid esimese veduri ja ehitasid esimese aururaudtee Venemaal Nižni-Tagili tehastes. – vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, т. I, лн. 484.

Kas on Teema vahuseltkaduvajaliga

vastuseisule ühendustude küsimuses, oli valitsus siiski sunnitud arvestama unte tootlike jõudude tugevnemist ja kasvamist kui ajalooliist paratamatust. Sutõttu ta ei teinud ka takistusi era-aktsianompaniile, kes 1838.a. ehitas 25 versta pikkuse raudtee Petersburi ja Tsarshoje selvo vahel. Pärast mainitud liini avamist pürüdsid unte kapitalistlike suhetega seotud ringkonnad igati forsseerida ühendustude ja raudteede ehitamise tempot. Ei suutnud asjade käiku pidurdada asjaolu, et tsaar Nikolai I ei osutanud mingit toetust nende projektidele, midagi ei aidanud ka see, et rahandusminister Kankrin pidas Venemaa tingimustes hobutransporti odavaimaks ja soodsaimaks ning nimetas raudteid „meie sajandi ohtlikuks haiguseks", — inkagi murdis endale teed uus.

Nii küpses eriti tsar konflikt Venemaa tööstuses unte tootlike jõudude ja uanade tootmissuhete vahel. Kõik katsed, mida valit-

sus teostas selle lievendamisens, olid määratud merjumisele. Nii tähendas välismaiste naupade sisseveo puhul nüle peale pandud protektsioonitollide tariif,[x] mis pidi kaitsma Venemaa tööstust odava välismaise tööstusloodangu eest, Venemaa tööstuse täielinku isoleerimist välisturust ühest küljest ning teisest küljest Venemaa sattumist üha uutesse finantsrasnustesse.

Feodaal-päriisorjuslik majandussüstem aheldas Venemaa turu, ja tänu naturaalmajanduse eksisteerimisele põllumajanduses, jättis madalaks riigi põhielaninvonna — talupoegade ostuvõime, eitas vabapalgalise tööjõu reservide olemasolu Venemaal ning pidurdas laialdast masinate tarvituselevõttu ja uute tootmisvõtete rakendamist tööstuslikus tootmises.

---

x) Nii 1822. a. kulati Venemaal valitsuse poolt 3.110 naubaartikli import. Samal ajal kehtestati tollipiir ka Venemaa ja Poola vahel, kusjuures poola naubad impordi puhul allusid madalamatele hindadele, uui seda ette nägi üldtariif. Valitsus piirüdis tollide kehtestamisega kaitsta mahajäänud Venemaa tööstust. Nii 1822. a. tariifide järgi moodustasid tollid 250% raua väärtusest ja 600% maemi väärtusest. — Vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, к. I, lk. 460 ja 533.

Eelfoodu põhjal võime öelda, et arenevad kapitalistlikud tootlikud jõud ja valitsevad feodaalpärisorjuslikud tootmissuhted Venemaal XIX sajandi keskel olid ühe ja sama vastuolu kaks lepitamatut külge.

Lahendus olunorrast, kus pärisorjuslik nord garanturis Venemaale mittekülladase kapitalistline suhete arenguvõimalused - madala kapitali esialgse akumulatsiooni, tööstuslikku ja põllumajanduslikku tehnika madala arengutaseme ning pinale veniva tööstuslikku pöörde, võis olla vaid üks kahest - kas taluralva revolutsioonilise väljaastumise tul, või kriisist väljumise tul rahulikult, reformide kaudu ülalt. Viimase kasuks otsustas pärast pikka vastupanu Venemaa valitsus ja aadelkond XIX sajandi keskel.

Aga kuivõrd eute suhete edukale arengule mõjustakistavalt feodaalpärisorjuslikku korra säilumine Venemaal, sedavõrd kiipses ka kriis. Kuid kriis ei ähvardanud mitte ainuüksi Venemaa tööstust ja kau-

kandust vaid ka pärisorjuslikku põllumajandust ennast. kõigepealt. Ülevaate saamiseks olukorrast põllumajanduses peatume lühidalt ka nõil problemidel.

x x

x

Pärisorjusliku tootmissüstemi majanduslikuks alusmüüriks oli mõisnike feodaalne maaomand, mida iseloomustavad: 1) mõisnike monopoolne maaomandi õigus, ja 2) sellest maast osa eraldamine ekspluaturitavale tootjale kasutamiseks. Põllumajanduslikku tootmise aluseks oli pärisorjusline talupoegade töö. Viimase ekspluaturimise peavormideks olid endiselt teorent ja obrok (rahaent), millised sageli osutusid ühistrisega läbi põimunuiks, moodustades nn. segarendi. Nimetatud nohustustele lisandusid veel rida noormisi, nagu küüdinohustus, tude norrashoiu nohustus jne. Mis puutub algelisemate rendivormide ülekasvamisse kõrgemateks, siis me ei nohta seda sel kujul veri ta esines Euroopa riinides. Kuid ka Venemaa tööstuslikult enam arene-

nud rajoonides kohtame sellal juba valdavas ulatuses raharendi ülekaalu, mis "... eeldab juba hoopis enam arenenud naubandust, linna tööstust, naubatoot mist üldse, aga hoos sellega ka raharinglust." [1] Üleminek raharendile lõi vabamad tingimused talurahva kihistumisens, külanodanluse sünnins ja tema lülitumisens kapitalistlikku majandussüsteemi.

Geograafiliselt valdas obrok põhiliselt tööstuslinnult enam arenenud keskmitlemustamulla kubermangudes, teorent aga mahajäänud mustamullakubermangudes ja valge-Venes. Kuivõrd süsni levinud oli Venemaal teorent, seda näeme tõsiasjast, et reformieelsel Venemaal oli teorendil kõigist talupoegadest 71,9%. [2]

Mis puutub obroki rahalise väärtuse suurusse, siis reformi eel arvestati reda ca 70 rbl. rakendilt [x] s.o. ca 30 rbl. hingelt. [3]

---

x) rakend – pärisorjusline talupoegade tööjõu arvestamise ühik, millesse kuulusid 17–55 aastane mees ja naine alates abiellumisest kuni 50 eluaastani. Sageli mõisnikud sinkusid oma huvides sedagi arvestust kuna rakendi järgi määrati talupoegade hohustused ja arvestati mõisa jõunust.

1) К. Маркс, Капитал, т. III, ln. 810.

2) vt. П. А. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, 1954, ln. 16.

3) vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, т. I, ln. 506.

Kuivosseiks osutuvad talupoegade poolt eriti vihatud küüdinokustused, mida pugeldab tolle perioodi statistika. Paremate hindade taotlusel lähitasid mõisnikud talupoegi oma toodangut turustama kaugel asuvatesse suurematesse kaubanduslinesse keskustesse, nagu Peterburi, Moskva, Nižni-Novgorod, Kaasan, Kiiev jt. Ainuüksi Moskvasse uuti aastas mitte alla 9 miljoni puuda vilja, milleks oli tarvis 450.000 küüdivoori. Ildse aga hõlmasid vooriid suveti ca 800.000 inimest, talvistel aegadel uuni 3.000.000 inimest, kõrvaldades sel teel tootmisprotsessist suveti 8% ja talveti 30% tööõnätest, mis hinnalises väärtuses moodustas 54 miljonit rubla.[1]

Rahalis-kaubaliste suhete edasise arenguga seoses suurendavad mõisnikud pärisorjusline talupoegade ekspluateerimise taset. Suureneb teopäevade arv, ulatudes nohati 6 päevani nädalas. Tõuseb obrokimaks. Teorendi aladel mõisnikud teostavad mõisa külvipinna suurendamiseks äralõiveid talupoegade maadest. Sageli juhtus, et talupojad maatustati hoopis ja muudeti nn. „kuulistens“ x)

1) vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, к. I, ln. 504.
x) „kuuline“ – „месячник“.

neda kindlustati mõisa poolt toidu ja rõivastusega. Sisuliselt tähendas talupoegade „Kuulisteks" muutmine nende muutumist mõtte proletaarlasteks, vaid lihtsalt orjadeks. "Kuuliste" kohta kirjutab Samarin:

„Kuulised seisavad madalamal õuetalupoegadest, seisavad pärisorjuse ja orjuse piiril... Talle (s.o. „kuulisele" – L.R.) pole väljapääsu olukorrast, ja peale kasina elatisega kindlustatuse ja igavese töö teiste tarvis kuni jõu nõrkemiseni, tulevik ei kuuluta talle midagi." 1)

Samal ajal mõisales, nus domineeris obrok, püüdsid mõisnikud anda talupoegade kasutusse üha enam maad, et selle arvel suurendada obronit.

Kokkuvõttes sõltus talupoegade ens pluatuurimise tase ja vorm sellest, kuivõrd oli antud rajoonis arenenud tööstus ja kaubandus ja kuivõrd mõisamajandid olid lülitunud uule kapitalistline suhete orbiiti.

Mis puutub talupoegade endi majanditesse, siis "... talupoegade „oma" majapidamine oma hingemaal oli mõis-

1) Ю. Самарин, Соч. т. II, стр. 77-78, Ist. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, lk. 18.

ninu majapidamise ultingimusens, selle eesmärgiks polnud talupoja varustamine elatusvahenditega, vaid mõisniku varustamine tööxätega." 1)

Seoses rahalis-naubaliste suhete edasise arenguga rida eesrindlinumaid mõisnikke hakkab üha selgemalt nägema, et nende omandi säilitamise huvides on tarvis teostada rida tootmistehnilisi uuendusi. Taotledes üha suuremat kasumit oma majanditelt hakatakse reas mõisates külvama tehnilisi kultuure, kasutama uusi põllutöömasinaid ning loobuma vaarisadelt päritud kolmepõllusüsteemist. Nii saavad suhteliselt laia levinu osaliseks XIX sajandi II veerandil sellised masinad, nagu sorteerijad, viljapeksu-, heksli-, külvitenulamis- jt. masinad. Neid masinaid tootvate tööstuste arv ja nende toodang kasvavad märgatavalt. Nii vaid üks tehas (vennad Butenopid, asut. 1830. a.) Moskvas müüs 1858. a. 140.000 rbl. eest mitmesuguseid põllutöömasinaid. 2) Huvitav on märkida, et põllumajanduslikud uuendused levisid enamuses neil aladel, uus juba kormiliselt oli kaotatud päris-

1) V. S. Lenin, Teosed, 3. n., lk. 152.

2) vt. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, lk. 8.

orjus, nagu Poolas pa Balti kubermangudes. Viimast asjaolu on rõhutanud na V.I. Lenin oma seurteoses „Kapitalismi areng Venemaal".[1] Põllumajandusline uuenduste osas tuleb veel ära märkida, et Poolas pa Baltimail hakatakse kasvatama ristikheina, suhkrupeeti ja lutserni, kesnmittemustamulla kubermangudes päevalille ja suhkrupeeti ning lõunas, Musta mere ja Kaukaasia aladel areneb tubaka pa eriti siidikasvatus.[2]

Kuid needki püüded ei suutnud vältida feodaal-pärisorjuslinu majandussüsteemi kriisi. Kõik mõisnike katsed tulukuse saavutamiseks uuenduste läbiviimise tul põllumajanduslinus tootmises olid ette määratud hukkumisele. Peapõlejus seisis siin toodangu omahinnas. Kuivõrd uuendused tingisid produktsiooni omahinna tenne nii tootmisriistade kui na vaetiste, seemnete jne. väärtuse näol, sedavõrd osutus mõisnikel võimatuks kaubastada tooteid hinnaga, mis oleks madalam omahinna väärtusest. Vastasel nonal ähvardas mõisamajandit pankrotiseerumine. Samal ajal esiisadelt päritud võtteid pa pärisorjuslinnu tööd kasutavate mõi-

1) vt. Lenin, Teosed, 3.k., lk. 177-178.
2) vt. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, lk. 8.

samajandite loodang ei allunud tunul omahinna seadusele, kuna seal mõisniku ainsaks tootmisse rakendatud kapitaliks oli maa. Seepärast ei võinudki mõisnike katseil-ratsionaliseerida põllumajandust—olla edu, kuni polnud kaotatud pärisorjus. Nii lõppjäulduseks kriisiolukorrast põllumajanduses oli otsene tarvidus pärisorjuslikku korra kaotamise järgi. Nõue selle järgi kasvas sedavõrd, mida enam liitusid mõisamajandid kapitalismi orbiiti, mida enam tugevnes nende seos turuga.

Kuid kaugelt suurem enamus mõisnikke ei tunnustanud uuendusi põllumajanduslikus tootmises. Enamus jäi siin truuks vanadele võtetele, pärudes sma majandite tuluxust tõsta vaid pärisorjade ekspluaturimise taseme tõstmise tul. Kuidas konservatiivsed mõisnikud suhtusid uuendustesse, sellest kirjutab üks Tambovi mõisnik: "Kui kogu kili saab ena pekstud sügisel, mida siis hakkavad tegema talupojad ja nende naised talveti? Viljapuksumasin maksab raha, nõuab remonti ja hokuste ülalpidamist, aga talupoegade töö ei maksa midagi." 1) Aga konservatiivsed mõisnikud

1) „Записки Лебедянского общества сельских хозяев за 1857 г. ч. I, М. 1858, стр. 119, tsit. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, lk. 12.

olid enamuses.

Tootline jõudude nasr on XIX sajandi keskel selgesti märgatavna talupoegade endi majandeis. Peamiselt leiab see oma väljenduse pärisorjuslike talupoegade majandite diferentseerumises. Nii juba sajandi alul esinenud nüllaltni silmatorkav ebavõrdsus leiab ereda väljenduse sajandi keskel. Peamiselt algas sellal talupoegade kihistumine just obronitalupoegade juures, kellest kujunesid välja Savva Morozovi taolised kapitalistid-suurettevõtjad, suurkaupmehed, nulakud, ja teiselt poolt maaproletariaat. Iseloomulik on diferentseerumise protsess mittemustamulla kubermangudes, kus talupojad massiliselt loobuvad põllutööst ja siirduvad tööstuslinesse ettevõtetesse. Sellal, kui talurahva põhimassid üha enam vaesuvad, karvavad nende hulgast välja sellised isikud, kui Nižni-Novgorodi kubermangu talupoeg Šipov, kes hangeldas loomadega ning maksis igal aastal enda ja oma poja eest mõisnikule 5.000 rbl. obronit ja tema naaber, kes maksis aastas 10.000 rbl. obrokit.[1] Juravalt ilmnes pärisorjuslike küla diferentseerumise protsess Ukrainas,

1) Шипов, история моей жизни, стр. 391, tsit. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, ск. 22.

kus pärisorjuslinud talupojad jagunesid 5 kategooriasse: 1) rakendi talupojad, 2) poolrakendi talupojad, 3) jalamehed, 4) kõõgiviljaaednikud (vabadinud) ja 5) kaudimehed-popsid.[1] Küevi kubermangus selliseid talupoegi, kes ei omanud hobust ega härga ja kes polnud suutelised täitma oma kohustusi mõisa vastu, oli 69%, rakendi talupoegi 2 ja enama härjaga oli 23,6%. Majandeid, mis omasid kuni 15 tiinu maad, oli 1,8%, samal ajal, kui 78,8% neist omas kuni 9 tiinu maad majandi kohta.[2] Selliselt kujunes sajandi keskel küla laostumise protsess, talupoegade jagunemise protsess külakodanluseks ja maa proletariaadiks. Ent rugi protsess oli selgeks nüüsi näitajaks, tunnistajaks rellest, et vana majandussüsteem on muutunud nõlbmatuks ja tuleb asendada eneega.

Küllalt suur osa langes XIX sajandi keskel Venemaal põllumajanduses ka palgatöölistele. Eriti levinud oli su Lõuna-Venemaal, kus tootmise osas valitsesid suhteliselt vabamad tingimused. Igal aastal voolas siia kohku

1) vt. Зайончковский, Отмена приходного права в России, ln. 23.
2) vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, ч. I, ln. 568.

arvukalt talupoegi ajutistele töödele. Sama leidis aset ka Venemaa teistes rajoonides, ehkki vähesemal määral. Polnud sugugi harvad juhused, mil jõukamad talupojad läkitasid endi asemel tasu eest mõisa teotööle oma vaesemaid naabreid. Taotledes suuremat tootlikkust asusid paljud mõisnikud ise palgatööliste problemi lahendamisele. Teorendi aladel lahendati küsimus lihtsalt: teorendil olevad talupojad loeti obroni talupoegadeks ja palgati mõisa kui vabapalgaline tööjõud.

Need nähted polnud kaugeltki ajutised või juhuslikud. Sest "... uute tootlike jõudude ja neile vastavate tootmissuhete tekkimine ei toimu eraldi vanast kõrrast, mille pärast vana korra lagunemist, vaid vana korra rüpes, ei toimu inimeste ettekavatsetud, teadlinu tegevuse tagajärjel, vaid stiihiliselt, ebateadlikult, sõltumata inimeste tahtest." 1)

Nagu ülpool öeldud, suurenes pärisorjusline talupoegade ekspluaturimise tase seoses uute kapitalistlike elementide sissetungiga põllumajandusse. Ekspluaturi-

1) Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist, l. 67.

mise taseme tõus omakorda tõi kaasa talupoegade õigusliku seisundi halvenemise. Talupojad muutusid üha enam mõisnike omavoli ohvriteks. Kogu riigi seadusandlus oli mõisnike poolel. Nende kätes olid karistusmäärad alates ihunuhtlusest ja lõpetades Siberisse saatmisega. Nähimgi talupoegade kaebus mõisnike omavoli vastu kõrgematele instantsidele allus karistamisele. Peale 1767.a., 1822.a. ja 1845.a. seaduste, mis andsid mõisnikele õiguse otsustada oma talupoegade saatuse üle, leidsid arvukalt rakendamist sellised normid, mida polnud ette nähtud seadustega. Laialdaselt levisid mõisnike hulgas inkvisiitorlikud ja kiskjalikud karistusviisid, mida kasutati terveet oma äranägemise järgi.

Eriti rasnens kujunes pärisorjuslike naiste olukord, kellele sageli langes osaks juba varases nooruses satluda sadistlike mõisnike kirgede ohvriks.

Kõik taolised pärisorjuslike talupoegade juriidilise õigusetustamise võtted olid täielikus kooskõlas aadli kiskjamoraaliga. Nende siht oli kindlustada jalge

all kõikuma löönud pinda, taotledes pärisorjusline talupoegade muutmist orjadeks.

Kuid talupoegade juriidiline õigusetustamine ise oli üks feodaal-pärisorjusliku süsteemi kriisi koostiosa.

Tol perioodil Venemaal põllumajanduslikus toodangus töuseva tähtsatele kohtadele sellised artiklid, nagu lina, vill, peku, kartul, kanep jne. Viimaste tootmine sidus mõisnikke üha enam turuga, linnaga, kapitalistliku süsteemiga. Üha enam saadab mõisnik oma toodangust lõviosa turule. Iseloomustades feodaalset mõisa V. I. Lenin ütles: „Feodaalne mõis pidi endast kujutama kinnist omaette tervikut, mis oli muu maailmaga våga nõrgalt seotud. Teravilja tootmine mõisnike poolt müügi otstarbel, mis arenes eriti pärisorjuse olemasolu viimasel perioodil, oli juba vana režiimi lagunemise ennustajaks." 1)

Ent kriis põllumajanduses süvenes. Lõuna kubermangudes kiiresti arenevad farmi tüüpi majandid sõna otseses mõttes ujutavad oma niseuga üle vene

1) Lenin, Teosed, 3. n. lk. 152.

turu. Asjade käik läheb selleni, et reantsivonilised mustamulla kubermangude mõisnikud asturvad välja, taotledes lõuna kubermangude vilja vastu sisetollide kehtestamist. Omades soodsat geograafilist asendit väliskaubandusens, mõisteti Lõuna-Venemaal seda na realiseerida: lõuna vilja väljavedu moodustas nogu Venemaa ekspordist 90%.[1]

Ent taoliste faktide eksisturides ei võinud enam juttugi olla feodaal-pärisorjusliku norra edasisest tervinlikust säilumisest.

Feodaal-pärisorjusliku süstemi täielik kriis oli üldiselt märgatav XIX sajandi 40-ndail ja 50-ndail aastail, mil vanad suhted olid täiesti lakanud vastamast tootlike jõudude iseloomule. Su aga tähendas Venemaa tegelikkuses uue formatsiooni saabumist – kapitalismi peatset võitu feodalismi üle, sest "pärast seda, kui uued tootlikud jõud on valminud, muutuvad olemasolevad tootmissuhted ja nende kandjad – valitsevad klassid selleks „ülepääsmatuks takistuseks", mille

1) vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, т. I, lk. 570.

saab tult kõrvaldada ainult uute klasside teadliku tegevusega, revolutsiooniga." 1)

Feodaal-pärisorjusliku süstemi kriisi üheks avalduseks oli klassivõitluse teravnemine talupoegade ja mõisnike vahel, mis leidis oma väljenduse rohkearvulistes talurahvarahutustes. Rahutused kasvasid aastast aastasse. Talurahvas võitles stühiliselt maa ja vabaduse eest, ent objektiivselt tähendas su võitlust kapitalistliku ühiskonna formatsiooni peatsema saabumise eest, võitlust tema kiirema võidu eest. XIX sajandil II veerandil Venemaal aset leidnud talurahva rahutuste kohta olgu esitatud järgmised andmed: 2)

| aastad | keskmiselt aastas | üldse |
|---|---|---|
| 1826–1834 | 16 juhtu | 145 juhtu |
| 1835–1844 | 21,6 –"– | 216 –"– |
| 1845–1854 | 35 –"– | 348 –"– |
| 1855–1861 | 79 –"– | 474 –"– |

Ainuüksi 1860. a. kohta arvestatakse üle 100 rahutuse juhtumi. 3

1) Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist, 1951, lk. 72.
2) Е.А. Мороховец, Крестьянская движение графа в 1861 г., 1949, lk. 49
3) vt. samas, lk. 75.

Eriti tugevasti haarasid talurahvarahutused keskrajoone ja leuralit-pärisorjuse ja eriti teoorjuse kõige kindlamaid alasid. Lõunas oli neude arv märgatavalt väikesem. Talurahvarahutused nasvavad ka Venemaa ääremail - Gruusias, Baškiirias, Ossetias, Baltikumis jne.

Ühe aegselt talupoegade rahutustega leidsid aset ka Venemaal sõpavaelaste-asunine ning tööliste küllaltki arvernad rahutused.

Üha nasvavad talurahva rahutused olidni ühens stiimulins, mis tõukas valitsevaid klasse haarama reformi järele sellens, et vahulikul teel paralüseerida talurahva võitlus feodalismi vastu ning sellens, et jalule seada riigi laostunud majanduselu.x) Kõiki neid asjaolusid arvestades ütles V. I. Lenin: "Sõjalise

x) Valitsuse reaktsioonilise välispoliitina tuhnusena kasvas Venemaa riigivõlg aastast aastasse, vaatamata sellele, et seda püüti kompenseerida laenude ja väärtpaberite levitamisega, uute maksude kehtestamisega elaninnonna põhimassile-talurahvale. Nii juba tsaar Aleksander I, nähes suuri defitsiite riigi eelarvetes, oli sunnitud tunnistama, et riiklike finantside oras '... valitseb usneematu korralagedus, rööritakse igast küljest." - Ст. Лещенко, Мајорист народного хозяйства СССР, т. I, кн. 455.

lüüasaamise, (s.o. edutu Krimmi sõja – L.R.) kohutavate rahandusline rasuuste ja ähvardavate talurahva rahutuste suuvel oli valitsus otse <u>sunnitud</u> talupoegi vabastama." 1)

Cut kuidas taotlesvalitus olukorra muutmist? Vastuseks sellele olgu siinkohal esitatud lühianalüüs valitsuse tegevusest sel alal <u>XIX</u> sajandi <u>I</u> poole vältel.

Aleksander <u>I</u> kiitis oma võimu esimestel, n.ö. liberaalitsemise aastatel heaks suurmõisnik Rumjantsevi reformiprojekti „vabade põllukarijate kohta" („О свободных хлебопашцах"), milles tagati mõisnikele õigus vabastada talupoegi maaga väljaostu eest. Reformi praktiline täktsus oli tühine, kuna tema järgi vabastati vaid 33.782 meeshinge, mis moodustas kende üldarvust vaid 0,5%. 2) Mainitud seaduse järgi vabastati üldse ca 47.000 hinge, kusjuures väljaostusummans oli 396 rbl. hingelt. 3)

1816.–1819. aastail teostati reformid Baltimail, kuna kogu Venemaa ulatuses olukord ei muutunud.

---

1) Lenin, Teosed, 4. k., lk. 378.
2) V. Зайончковский, Отмена крепостного права в России, lk. 66.
3) Н. Лященко, История Народного хозяйства СССР, к. I, lk. 497–498.

Kogu Nikolai I valitsusperioodi iseloomustab Salanomitude tegevus, millisse ülesandeks oli luua väljapääs olukorrast. Ent Salanomitude tegevust ei kroonimud edu. Nende otsused kas ei leidnud poolehoidu tsaari poolt, või jäid oma piiratuse tõttu realiseerimata. Tähelepanuväärseks faktiks on riigitalupoegade reform aastast 1838 P.D. Kisseljovi initsiatiivil. Reformi tagajärjeks oli erilise „hoolekandesüsteemi" kehtestamine riigitalupoegade üle allutades nad seks otstarbeks 1837.a. loodud Riinline Omandite ministeriumile. Mis puutub reformiga loodud talupoegade omavalitsuslikesse organitesse, siis nende institutsioon oli tsarismi bürokraatlik-mõisniklikku süsteemi detailiseerimine tegelikkuses.

Talupoegade pa mõisnike vahelisi suhteid pidid regulerima par/p. Ukraina aladel, kus isevalitsus tõusvas rahvuslikvabastuslikus liikumises taotles talupoegadelt toetust poola aadlike vastu, erilised sättekirjad, nn. inventarid. Ent kui edela kubermangude

kindralnuberner Bibikov[x] hannas inventaride institutsiooni laiendama Valgevene aladele, siis 1854. aastal peatati see X Salanomitu poolt.[1]

Tehes kokkuvõtet valitsuse taolisest poliitikast võime öelda, et see oli sihilik paigaltammumine, taotlus säilitada endist olukorda, säilitada pärisorjust. Ent valitsuse taoline teguviis sai võimalikuks vaid seepärast, et kriis ei olnud jõudnud nul oma lõppstaadiumi, nagu ta seda oli sajandi nesnel. Sellega ongi seletatav asjaolu, mins oma eelkäijate poliitika veendunud jätkaja tsaar Aleksander II, -pärisorjuslaste tsaar, -oli sunnitud astuma reformide teele. Revolutsiooniline Venemaa oli su, kes sundis teda minema reformide tule, su oli Venemaa, nes ähvardas endaet pühkida mõisnike ja aadlike võimu koos vihatud romanovitega.

Sedavõrd kuidas arenes konflikt vanade valitsevate feodaalsete tootmissuhete ja uute kapitalistlike tootline jõudude vahel, tekib baasmil-

x) - sama Bibikov, kes Poola 1863. aasta ülistäuru maha-surujana „Kolonolis" „nuulsaks" saab.

1) vt. Лященко, Историк народного хозяйства СССР, v. I, lk. 479.

lelt võrsuvad uued ühiskondlinud ideed. „Uued ühiskondlinud ideed ja teooriad tekivad alles pärast seda, kui ühiskonna materiaalse elu areng on ühiskonnale asetanud uued ülesanded." [1] Need uued ühiskondlinud ideed tekkisid Venemaal vastukaaluks valitsevate ringkondade ideoloogiale, mis pürüdis tõestada, et vene rahvas on andunud tsaarite ja õigeusu kirikule. Need uued ühiskondlinud ideed heiskasid loosungid: võitlus aadli feodaalse maaomandi vastu, kogu maa andmine talupoegadele, feodaalpärisorjusliku süsteemi terviklik likvideerimine, usõigustatud kihtide naotamine, kodanline vabaduste nehtestamine. Just sellised loosungid said uue ideoloogia kandjate – talurahva revolutsiooni ideoloogide juhtmõtteks, millele nad pühendasid kogu oma elu ja tegevuse.

Esimesed, kes astusid võitlusse nende loosungite all vas tervikliult või osaliselt, olid Radištšev ja dekabristid. Nende töö jätkajaks oli Vissarion

1) Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist, lk. 37.

Grigorjevitš Belinski, kelle hiiglaslinud tuned vene revolutsioonilise mõtte arengule seisavad eelnõige ta teravas feodaal-pärisorjuslinu süsteemi niiti-kas. Ta kirjutas, et Venemaa "...kujutab endast kohutavat vaatepilti maast, kus inimesed nauplevad inimestega, omamata selleks isegi sellist õigust, mida kavalalt kasutavad amurina plantaatorid, tõendades, et neeger pole inimene..."[1]

Nara surnud Belinski töö otsesens jätnajaks oli Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski, vene revolutsioonilise demokraatide suurim esindaja. 50-ndail aastail juhtis ta usrindlikku ajakirja „Sovremennik", millel oli tohutu mõju vene revolutsiooniliselt meelestatud noorsoo hulgas. Kogu oma du ja tegevuse pühendas ta võitlusele rahva õnne eest.

Lähekse „Sovremenniku" toimetuse liikmeks ja Tšernõševski lähemaks kaastöölisens oli Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov, kes jagas täielikult oma õpetaja positsioone ideoloogias. Dobroljubov oli kirglik isevalitsuse ja pärisorjuse vaenlane ning utoopilise „vene sotsialismi" kaitsja. Tao-

1) N. Belinski, Valitud artiklid, I k., 1948, lk. 368.

liselt teistele revolutsioonilistele demokraatidele tundis ka tema sügavalt kaasa talurahvale ja taotles isevalitsuse kukutamist talurahva revolutsiooni teel.

„Vene sotsialismi" kaitsjate ideoloogiat samastada Lääne-Euroopa utoopiliste sotsialistide ideoloogiaga ei saa. Kui lääne utoopiline sotsialism piirdus majanduslike nõuetega ja "... arvustas kapitalistlikku ühiskonda, mõistis hukka ja needis teda, unistas tema hävitamisest, fantasurisid paremast maailmakorrast ja püüdis rikkaid veenda, et ekspluaturimine on kõlblusevastane,"[1] siis „vene sotsialismi" teooria kaitsjad olid ülvõige revolutsionäärid ja tõstsid sutõtlu oma nõudeis esikohale klassivõitluse. Üldse oli „vene sotsialismi" teooria suurte revolutsioonilisti demokraatide ideoloogias kõige nõrgemaks kohaks. Esikohal seisis [ainuet] võitluse loosung maa ja vabaduse eest, isevalitsuse hävitamise eest talurahva revolutsiooni teel.

Kuivõrd XIX sajandi 50-ndate aastate lõpuks feodaalpärisorjuslikust kriisist

1) Lenin, Teosed, 19. v., lk. 7.

kasvas välja revolutsiooniline situatsioon, sedavõrd ilmuvad ajaloo areenile ka rahvahulki revolutsiooni tule suunavad ideoloogid. Revolutsioonilise situatsiooni tingimustes, mille eksisteerimiseks oli tarvilik: "1) Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu... Revolutsiooni saabumiseks harilikult ei piisa rellest, et „alamkihid ei taha", vaid on näutav vul, et ülemkihid ei saa elada endist viisi. 2) Harilikust suuremu rõhutud klasside häda ja viletsuse teravnemine. 3) Tunduv aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades, ues „vahulikul" ajastul laseva endid riisuda vaikselt, keda aga tormilistel aegadel nii kogu kriisi olunord kui ka „ülemkihid" ise tõukavad iseseisvale ~~revolutsioo~~ ajaloolisele väljaastumisele...", 1) tekkis Venemaal 50-udate aastate lõpul revolutsiooniline organisatsioon. Organisatsioonil, mille eesmärgiks oli sõjalis-talurahvalinu revolutsiooni võit tsaarivalitsuse ja pärisorjuse üle Venemaal, oli kaks suurt juhtivat keskust. Esimese neskuse, mille asukoht oli Petersburi, juhtivasse koosseisu kuulusid

1) Lenin, Teosed, 21. n., ex. 187.

Tšernõševski, Dobroljubov, A.A. ja N.A. Serno-Solovjovitšid, Saltõkov-Štšedrin, Ševtšenko, Mihhailov, Obrutšev jt. Teine keskus asus Londonis ja tema juhtideks olid Aleksander Herzen ja Nikolai Ogarjov. Olles revolutsioonilises liikumises sellisel juhtival kohal töötasid Herzen ja Ogarjov välja revolutsioonilise organisatsiooni programmi ja kooskõlastasid selle Venemaal asuva organisatsiooni keskusega[x]. Aga kuna revolutsioonilise organisatsiooni programmis osutati eriti suurt tähtsust trükisõnalisele propagandale ning kuivõrd taolist operatiivset vaba hääleksandjat polnud ei Venemaal ega välismaal, kes oleks olnud suuteline täitma revolutsioonilise keskuse ülesandeid, asutati seks otstarbeks Londonis 1857. aastal Ogarjovi nõnandel Herzeni poolt ajakiri „Kolokol". Herzeni-Ogarjovi „Kolokol" saab tõelise revolutsioonilise organisatsiooni, revolutsiooni partei hääleksandjaks. Ta võitleb Venemaa talupoegade maa ja vabaduse eest tsarismi ja pärisorjuse vastu vabas vene trükisõnas. Aga „... revolutsioonilise propagandaga rahva poole pöördumine ei lähe tühja isegi siis, kui tuved aastakum-

x) Nimelt biimast asjaolu tähistab Tšernõševski sõit Londonisse 1859. a. suvel.

ned lahutavad külvi lõikusest."[1]

1) Lenin, Teosed, 18. k. lk. 15.

# II

## „Kolohol" võitluses maa ja vabaduse eest reformieelsel perioodil

„...Sel ajal, kui kirjutasid... meie 40. kuni 60. aastate valgustajad, piirdusid kõik küsimused võitlusega pärisorjuse ja selle jäänuste vastu." 1)

Esimestens feodaal-pärisorjusliku korra kritikutens Lääne-Euroopas olid füsiokraadid. Nemad olid na ühtlasi XVIII sajandi prantsuse revolutsiooni ideoloogilisteks ettevalmistajatens. Muidugi oli nende majandusteooria alles laprekingades ning püüdis asteda oma esimesi samme kodanliku majandusteaduse suunas. Nad põhiliselt veitiseerisid feodaal-pärisorjuslikku korda tema kesnaegse aheldature ja rellest tingitud majandusliku tegevuse piirature pärast, pidades seda ebaloomulikuks ja inimmõistusele vastuvõetamatuks. Nende tuue oli aga rellus, et nad tõstsid esimestena loosungi majanduslikest vabadustest, suunates võitluses lõõgituaviku feodaalsete protentsionistline tollide vastu, mis takistasid kapitalistlike suhete küret arengut.

Neve demokraatidest-revolutsionääridest esi-

1) Lenin, Teosed, 2.k. lk. 453.

mesena kritiseris feodaal-pärisorjuslikku süstemi Radišťšev. Ta esitas põhjaliku programmi, milles nõuti nii pärisorjuse naotamist ja kogu maa muutmist ühiskondlikuks omandiks revolutsioonilisel teel. Radišťševi taoliste vaadete väljakujunemisel etendas suurt osa 1773-1775. aastail stühiliselt kulgenud talurahva ülestõus.

Radišťševile järgnesid dekabristid. Nende ridades puudus küll üksmul, kuid kõik nad olid veendunud pärisorjuse vaenlased. Nii dekabrist Muravjovi (mõõdukas) esitatud konstitutsiooniprojekt nägi ette pärisorjuse kaotamist ja parlamentaarse monarhia kehtestamist Venemaal. Samu seisukohti jagas ka Pavel Ivanovitš Pestel aastail 1818-1820 kirjutatud „Poliitökonoomia prantilistes alustes". Oma hilisemas töös „Русская Правда", ütleb ta keist seisukohtadest lahti, muutudes vabariinlasens[1]. Tuntud majandusteadlane Ivan Turgenev, kes samuti kuudus dekabristide mõõduka tiiva esindajate hulka, ütles: „Üks mõte valdas mind ja suunas minu ettevõtteid kogu minu elu vältel – mõte pärisorjuse naotamisest Venemaal."[2] Radikaalne Pestel kirjutas: „Venerahvas ei või kunagi olla ja ei ole nellegi oman-

1) Vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, к. I, lk. 466-467.
2) Записка Тургенева, Красный Архив, т. 6 (13) 1825, стр. 69, tsit.
Е. М. Филатова, Экономические взгляды Герцена и Огарева, 1953, lk. 122.

diks." Samas väljendab ta veendumust selles, et pärisorjus on ajutine nähtus ja ta peab kaduma.[1] Ent Pestelgi lähtus küsimuse lahendamisel vaatevinklist, et pärisorjus on „...moraali, loomulike seaduste ja religiooni vastane".[2] Pesteli programmi ja tegevuse nagu teistegi dekabristide peapuuduseks oli su, et nad seisid „...nohutavalt kaugel rahvast."[3] Nende tunnus oli aga asjaolu, et nad „...äratasid Herzeni."[4] Herzen luges end ja Ogarjovi nende töö otsesteks jätkajateks: „Meil on alus lugeda end nende töö pärijateks, nende mälestuse, ... nende kannatusrikka elu mälestuse säilitajateks."[5]

Herzeni ja Ogarjovi ühine tegevus sai alguse juba nende noorusaastaist. Oma revolutsioonilised ideed ammutavad nad tolleaegse eesrindliku mõtte suurimast keskusest – Moskva ülikoolist, kuhu nad astuvad – Herzen – 1829. a. ja Ogarjov – 1830. a. Juba siin loovad nad poliitilise ringi. Sellest kirjutab Ogarjov hiljem ühes oma poeemis nimega „Siigse inimese testament":

... Me vandusime, et pühendame nogu elu
Rahvale ja tema vabastamisele.
Alusens võtame rotsialismi,

1) Избранные социально-политические и философские произведения декабристов, т. 2, 1951, lk. 80.
2) Samas.
3) Samas, lk. 14-15
4) Lenin, Teosed, 18. k. lk. 14.
5) Герцен, Полное собрание сочинений и писем, т. XVI, lk. 235.

Ja seks, et saavutada mee pühim siht,
Me saladuses ühinger looma peame
Ja saladuses samm sammu järel levitama..."*1)

Olles revolutsiooniliste tegevuse pärast sunnitud Venemaalt emigreeruma aastal 1847, siirdus Herzen Pariisi. Siin võimaldus tal olla 1848. a. revolutsiooni sündmuste tunnistajaks ja isegi naasosaliseks: „Ma olin 1848. a. tormi erutatud vaatleja... ja avaldasin siis rea artikleid sausa kuules pealkirja all „Teiselt kaldalt" („С того берега") ja „Kirjad Prantsusmaalt" („Письма из Франции"). Olles välja saadetud Prantsusmaalt 1850. a. põhjustel, mis jäid mulle arusaamatuiks, ja mida ma pääran seletada mitte teisiti kui minu osavõtuga ajalehest „Rahva Hääl" („Голос Народа"), mida välja andis Proudhon, ma siirdusin Nizzasse (mis tol perioodil vuel Haaliale kuulus). Seal ma avaldasin raamatu „Revolutsiooniliste ideede arengust Venemaal" ja „Sotsialismist vene rahvas", mis oli adresseeritud Michlet'le.

Pärast rida õnneturi minu isiklikus elus (1851-1852) ma lahkusin Nizzast ja leidsin varjupaiga Londonis."2)

---

*) „...Мы поклялись, что посвятим всю жизнь
Народу и его освобождению.
Основою положим социализм,
И чтоб достичь священной нашей цели
Мы общество должны составить втайне
И втайне шаг за шаг распространять..." –

1) „Стихотворения и поэмы", 1938, lk. 274-275, tsit.
Литературное наследство, 61 n., lk. 462.

Londonis vajas Herzeni 1853. a. vaba vene trükikoja. Trükinoda oli varustatud küllalt hästi. Rahalised kulutused „... alates trükitähtedest kuni tööliste palkadeni" – kõik langesid Herzeni aanda.[1] Trükinoja avamisel kirjutas Herzen: „Meil, vene emigrantidel, kes on jätnud maha kodumaa armastuse pärast tema vastu, tuleb luua vene sõna vaba tribüün Venemaa piiride taga..."[2]

Vene trükinoja asutamine Londonis on kõige enam praktiliselt revolutsioonilise, mida vaid nenelane võib ette võtta teiste paremate asjade täitumise ootel."[2]

Nagu sellest nähtub, suutis Herzen täiesti mõista vaba vene trükisõna loomise vajadust kui ajaloolist paratamatust. Seepärast asubki ta hohe peale trükinoja avamist intensiivselt korrespondentsi võrgu loomisele vabalt mõtlevate vene inimeste-hulgast. Läkituses „Vendadele Venemaal" ta nutsub üles kirjutama Venemaa kõige aktuaalsematest küsimustest: „Kõik, mis on kirjutatud vabaduse vaimus, – trükitakse"[3]

Ühens peamisens isikuns, kelle kaudu põndis korrespondents Venemaalt Londonisse, oli Maria Kasparovna Reichel, kelle mehele,

1) Герцен, Полное собрание сочинений и писем, VIII к. 82-83.
2) Samas, VIII к., lk. 234.
3) Samas, lk. 186-187.

kuulsale muusikule Adolf Reichelile adresseeritud kirjad ei allunud III osanonna eilisele jäulvaelvele ja kes elasid Pariisis.[1]

Siisni alul saadanse Venemaalt väne korrespondentsi. Olukord muutub tundusvalt 3 aasta pärast. Siis alustab Herzen vene ajakirja „Полярная Звезда" väljaandmist, mille nimetus oli kuulunud „.. almanahhile, mida kuni 1825.a. andsid välja kuulus Rõlejev ja tema sõbrad."[2] Ajakirjal oli suur mene: „Esimesed kõited tulid välja anda teistkordselt - teises trükikojas, sest mie oma eisuutnud oma seitsme-nahensa töölisega nes nõin pahhigis töötasid, nii suure tööga toime tulla."[3]

Peagi selgus, et „Полярная Звезда" ei seeuda käsitleda kõike seda matesjali mis saabus Venemaalt oma väinese tiraaži ja kona päratu ilmumise tõttu. Uha enam tenib vajadus operatiivsema hääleandja väljaandmisens. Mõtte selleks sisendas 1856.a. revolutsioonilise tegevuse pärast Londonisse emigreerunud Ogarjov. Herzeni ise tunnustab Ogarjovi initsiatiivi uue poliitilise ajakirja „Kolonoli" väljaandmisel, mis oli alul mõeldud lisalehena „Полярная Звезда" juurde,

1) vt. Базилева, „Колокол" Герцена, 1949, lk. 24.
2) Литературное наследство, 61.n., 1953, lk. 269.
3) Samas.

vaid paarit korral. Nii 1862.a. 22.nov. ta kirjutab Turgenevile, et „Kolokoli" asutas Ogarjov.[1] Ka oma elu viimastel aastatel ta kirjutas, et Ogarjovile „... kuulubki esimene mõte „Kolokolist."[2]

Ogarjovi ettepanek ise kuulub 1857.a. algusesse, mil valmis Ogarjovil esimene revolutsioonilise organisatsiooni projekt. Keskuse poolt esitati „Kolokolile" õtsekohe konkreetsed ülesanded: ta pidi olema kontaktis Venemaa tegelinkusega, venerahva avaliku arvamusega; ta pidi teostama avalinku agitatsiooni uute idude propagerimisel ja levitamisel Venemaal.

Ajakiri hakkas ilmuma 1. juulist 1857.a.

Mis puutub tehnilisse töösse, siis seda ajakirja juures teostasid enamuses vene emigrandid Ludwig Tšernetski juhtimisel. „Kolokoli" toimetus oli sotsiaalselt väga kirju koosseisuga. Nii kuulusid sinna hierodiakon Agapi, endine Petropaklovski kindluse vang noor ohvitser Beidemann Dubrovini varjunime all, vürst Nikolai Trubetskoi, endine kaardiväelane ja Mecklenburgi hertsogi adjutant, endine gümna-

1) cf. Герцен, Полн. собр. соч., XVIII. lk. 549.

2) Литературное наследство, 61. n., lk. 270.

sist ja Nižni-Novgorodi viljakaupmees jt.[1] Toimetuse tööd juhtisid Herzen ja Ogarjov. Selle koostöö rõhutamisens ütles Herzen: „...Ma võin kõnelda meie mõlema nimel."[2] Seepärast aga on meil täielik õigus nimetada ajakirja mitte Herzeni „Kolonoliks", vaid Herzeni-Ogarjovi „Kolonoliks," vene revolutsioonilisti demokraatide hääl-kandjaks välismaal.

Matujal, mida käsitles „Kolonol", oli seotud Venemaa ja Poolaga. Seetõttu küsimuste ring piirdub peamiselt nahe seunema tsükliga – pärisorjuse kaotamine Venemaal ja rahvuskü-simuse lahendamise kriitina Poolas.

Võttes aluseks Venemaa rotsiaal-poliitilise olukorra, võib jagada „Kolonoli" väljaandmist 3 perioodi:[3]

1) aastad 1857-1861, mil kesuke küsimus oli salajase revolutsioonilise organisatsiooni loomine ja võitlus pärisorjuse kaotamise ust. See oli ajakirja seuerima populaarsuse periood.

2) aastad 1861-1863, mil massilisti talurahva rahutuste tagajärjel oodatakse revolutsioonilist pööret. Siia kuulub radikaalse positsiooni väljakujunemine Poola küsimuses.

3) 1863.-1867. aastad, mis oli ühtlasi ajalehe lõppperioodiks.

---

1) vt. Базилева, „Колокол" Герцена, lk. 60.
2) Герцен, Полн. собр. соч., XVI к., lk. 201.
3) vt. Базилева, „Колокол" Герцена, lk. 72.

1. juulil 1857. a. ilmus „Kolokoli" esimene number. Selle juhtkiri andis vastasutatud ajakirjale konkreetse tegevusprogrammi ja määras ära tema poliitilise suuna: „Suunast pole meil midagi rääkida; ta on sama, mis „Полярная Звезда'l"; sama, mis muutumatult läbib kogu meie elu. Kõikjal, kõiges ja alati olla vabaduse poolel - vägivalla vastu, teaduse poolel - pimeduse vastu, arenevate rahvaste poolel - mahajäänud valitsuste vastu. Sellised on meie üldised dogmad. Venemaasse suhtumise osas me tahame... et temalt langeksid ära vanad otstarbetud lapsemähkmed, mis takistavad tema võimsat arenemist. Seepärast me müüdki, nagu 1855. a., peame esimesens edasilükkamatuns sammuks: „Vabastada talupojad mõisnike vägivalla alt..." [1]

Ent mainitud taotlused olid vaid osaks kende üldisest lõppsihist, - „Kolokoli" toimetajate ersmärk oli päriskijuse naotamine ja demokraatlikku vabariigi kehtestamine sõjalis-talurahvalikus revolutsiooni teel.

Samal ajal tuleb aga silmas pidada et Herzeni ja Ogarjovi tollaegsetes vaadetes esineb veel nüllaltki suuri kõi-

1) „Колокол", 1857, № 1.

kumisi, - apelluritakse isevalitsuse poole lootures saavutada talurahva pärisorjusest vabastamist rahulikul tul, reformide kaudu ülalt, vältides revolutsiooni. Sellised liberalistlinud tendentsid olid esmajoones tingitud sellest, et Herzen ja Ogarjov olid talurahva, mitte töölisklassi ideoloogid.

Kuid vaatamata nendele nõikumistele Herzeni ja Ogarjovi töö polnud asjatu. Nende revolutsioonilised idud valmistasid pinda marksistline idude levimisele ja arenemisele Venemaal. Just seepärast hindabki Herzenit nii vene rotsiaaldemokraatia eelkäijat kõrgelt Vladimir Iljitš Lenin.

Nagu varem mainitud, valitses „Kolokoli" esimesel perioodil liberalistlik kallak. Kuivõrd tugev oli see näiline tendents, selle iseloomustuseks olgu esitatud üks näide arvukatest.

Artiklist „Revolutsioon Venemaal" näeme ühest küljest autori nii heatahtlikku majanduslimi elu ümberkorraldamise soovi, teisest küljest otsest ähvardust isevalitsuse aadressil. Artikli motoks on võetud tsitaat Aleksander II kõnest Moskva aadlikele: "Härrased, oleks parem, kui

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

nud mundatured tehtaks ülevalt, kui alt." Artikli alul antakse ülevaade olukorrast Venemaal, milles püütakse väita, et Venemaa pole veel küps revolutsiooniks, et puuduvad rellens ueldused, mis tähistavad alt poolt tulevat revolutsiooni. Selles ülelaase: "Aga kus on siis nud tähised, mis käivad tavaliselt revolutsiooni eel! Kõik on Venemaal nii vaikne, nii alistunud, pa veel rohnem sellise lihtsamuelsusega vaatab uuele valitsusele, et niirem olens mõlda, et aastasajad mööduvad enne, kui Venemaa ästub uuele tule." [1] (Uue valitsuse all mõeldakse Aleksander II valitsust).

Apaluga abiks võttes piiab autor õigustada reformi teostamist ülalt: „Me oleme nii harjunud 1789. aastast saadia, et kõik pöörded teostatakse plahvatuse tul, et iga aste vaiutakse jõuga, et iga samm edasi nõidetakse näth lahinguis, – et tahtmatult otsime, kui juttu on pööretest: väljak, barrikaadid, veri, timuka kirves." [2]

Arendades edasi sama mõtet, toob autor näite Inglismaa ajaloost, kes sellal kui Prantsusmaa mõllas revolutsioonitules,

1) „Колокол", 1857, №2.

2) Samas.

„...hostas oma suured pöörded nii emamaal kui ka Sirimaal ja kolooniates tavalise flegmaatilise rahuga ja täielikus vaikuses. Kogu tory'de ja whig'ide valitsemise taktika seisnes selles, et kindlustuda, kuni võimalik, ja taanduda, kui selleks tuleb aeg..."

... Elukutselised revolutsionäärid ei armasta seda teed, me teame seda, aga meil ei ole rellega asja, me oleme vaid sügavalt veendunud inimesed selles, et praegused riigivormid Venemaal ei kõlba kuhugile ja südamest ulistame rahulikku inimliku arenemise teed..." 1)

Artikli lõpul on esitatud rida hea-südamlikke nõuandeid ja vagu soove, nagu: „Valitseja tahab muudatusi... las ta kuulab vastupanu asemel mõtlevate inimeste häält, progressi ja teaduse inimeste, rahvale elavate praktiliste inimeste häält". 2) Need inimesed olevat teadlikud selles, milline valitsusvorm nii majanduslinus kui na poliitilises elus Venemaale just kõlbaiat.

Kuid samal ajal „Kolonoli" toimetajatel on valminud hoopis radikaalsemad projektid - on valminud uue Venemaa ühiskondlik-poliitilise ja administratiivse-majanduslikku elu ümberkorraldamise

1) „Колокол", 1857, №2.
2) samas.

projektid.[1] Ja juba 1860. aastal Ogarjov kirjutab: „Kui (või kuivõrd) valitsus ei taha kokku kutsuda maarogu, siis viib segadus vältimatult ülestõusule."[2] Viimasest võime selgesti mõista, et Herzenile ja Ogarjovile oli selge, et valitsus ei taha põhilisi ümberkorraldusi teha ja et revolutsioon on vältimatu.

Seepärast Herzen ja Ogarjov seavad endi tegevuse peasihiks kindlustada revolutsioonilist organisatsiooni, laiendada teda ning teostada revolutsioonilise organisatsiooni keskuse hääleksandjas „Kolonolis" feodaal-pärisorjusliku süsteemi kriitikat.

Efektiivsemateks pärisorjusliku norra pahesid paljastavateks materjalideks on 15. mai 1858. a. juhtkiri „Kepid, kepid", milles teravalt mõistetakse hukka pärisorjuslaste omavoli sisemaal, ajakirja ilmumise esimesele aastapäevale pühendatud juhtkiri „1. juuli 1858", milles tehakse nõrkuvõtteid talupoegade pärisorjusest vabastamise alal tehtud tööst, jt.

1858. aastakäigust pärineb ka otseselt Eesti NSV ajaloo valdkonda kuulur artikkel pealkirjaga „XIX sajandi saksa riiutlid

1) vt. Литературное Наследство, 61. к., lk. 494 pa 501.
2) Samas, lk. 501.

Eestimaal".x) Artikli juhtmõttens on terav viha baltisakslastest mõisnine omavoli vastu ja sügav naastunne eestlastest talupoegadele. Autor näitab siin konkretse ajaloolise analüüsi varal meile Ed. Vilde romaanile „Kui Anija mehed Tallinnas käisid" alusens saanud tragöödiat.

61 Annio (Anija) ja Kusisoo mõisa talupoega olid tulnud Tallinna sellens, et kaevata kubermanguvalitsusele oma mõisnina peale, kes oli sundinud neid minema mõisasse abiteole kõige roodsamal reeknilõikuse ajal. Talupoegade endi põllulappidel oli vili juba pudenema hakanud eriti kuuma põuailmastiku tõttu. Oma viljasaagi ohverdamine mõisa abiteo eest olens aga tähendanud talupoegadele otsest näljaohtu sattumist. Siis talupojad otsustasid kollektiivselt ignoreerida uut pealepandud abitegu ja minna õigust otsima võimudelt. Tallinnas aga ootamatult olunorra positiivse lahenduse asemel võeti nad ootamatult sõjaväelise valve alla, viidi muusina ja trummipõrina saatel turuplatsile ja pensti armutult läbi Eestimaa kindralkubernu Grünewaldi mitte nohal alles Tallinna komandant

x) сиз. „Германские рыцари XIX столетия в Эстляндии"

Salza ja Anija ning Kurisoo mõisate omaninu Hüümaalt pärineva krahv v. Ungern-Sternbergi omavahelise konnuleppe alusel.

Kõneldes säärasest ebaihimlikust talupoegade nohtlemisest märgib „Kolokol": „Me ei hanna edasi andma alatuid ükskinasju, peatimukate loomalikku valjustmeie, venelased, neid strune (funneme)..."[1] Väljendades oma haastunnet hannatanud eesti talupoegadele näitab „Kolokol", et ta võitlus pole suunatud mitte ainult vene vaid Venemaa talupoegade vabastamiseke.

Mainitud artikli autorius oli N. Fr. Russow, kes töötas sel perioodil Tallinnas, mitte aga Blagoveštšenski, nagu reda varem ekslikult arvati. Nümane faut on konstaturitud V. Milleri poolt, kes abiks võttes tekstiuriitilise analüüsi ja vastavad ajalooliseid andmed (muuhulgas ka Ed. Nilde teose „Kui Anija nuhed Tallinnas näisid" analüüsi, milles võib Russowit ära tunda talurahvale sõbralikus ametnimes, neda tagasihoidlikult nimetatakse „R."), suutis tõestada artikli tegelikuks autoriks Russowi. Nimult oli nümane tollal Eestimaa Kroonupalati sekretar ja kuber-

1) „Колокол", 1858, № 29.

manguvalitsuse tõlk. Sel ametnohal avanes tal võimalus põhjalikult tutvuda vastavate materjalidega pensuloo kohta (samuti materjalidega Mahtra sõja kohta).[1] Ja just see innustasni teda saatma materjale „Kolokolile" sellest, kuidas XIX sajandi neskel valitsevad saksa rüütlid samade võtetega eesti talupoegade üle nagu nende kauged esiisad. Tuleb märkida, et „Kolokoli" mõju eesti progressiivsele haritlaskonnale oli suur. XIX sajandi neskel eest lastest progressiivsete haritlaste rühma sidadesse kuulusid peale N. Fr. Russowi (1826-1906), kes oli rühma juht ja neskne kuju, bene pedagoog ja publitsist V. T. Blagoveštšenski (1802-1864), tema sugulane, eesti haridustegelane pedagoog J. Nocks (1800-1890), nes ühtlasi oli eesti demokraatide F. R. Fachlmanni (1799-1850) ja Fr. R. Kreutzwaldi (1803-1882) sõber ja tuttav. Nimetatud rühmal olid rõprussidemed Petersburi eesrindliku haritlaskonna hulgas eesotsas akadeemikute Fr. A. Schiefneri (1817-1879) ja F. J. Wiedemanni (1805-1887) kaudu. Viimaste hulka kuulusid ka tuntud maalikunstnik ja eesti ühiskonnategelane J. Kõlu (1826-1899).[2]

1) ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954, III n., lk.

2) Juhan Käosaar, Ed. Vilde romaan „Mahtra sõda", vt. Ed. Vilde, Mahtra sõda, 1954, lk. 439

1858. aastanäin jääb siiski põhiliselt vaesens revolutsioonilise idoloogia osas, tänu „Kolokoli" toimetajate konspiratsiooni meisterlikkusele. Artiklites kujutatakse talurahva ülestõusu, mis võib puhneda juhul, kui valitsus järele ei anna. Talurahva ülestõusu kujutatakse stiihiliselt kulgeva verepulmana, millis talurahvas võtab endale õiguse otsustada maa ja vabaduse üle ja mille lahenduse jeemes"... veri voolab jõgedena." 1)

Mulde faasi astub „Kolokol" peale seda kui Venemaal algab avalin ettevalmistus reformi teostamisens, s.o. 1858. a. algusest peale. Senikaua (s.o. 1858. a. nevadeni) oli kategooriliselt kulatud avalikult kõnelda teoksil olevast reformist. Talupoegi, nes siiski julgesid seda teha, ähvardas julm tagakiusamine. „Kolokoli" kaastöölised-kirjasaatjad kirjutavad Venemaalt: "Moskvas ja kubermangudes pekstakse talupoegi vahetpidamata, eriti õuetalupoegi, selle ust, et nad rääägivad vabastamisest." 2

Reformist avalikult kõnelda võis vaid „Kolokol". Su saabki ta tegevuse juhtmõttes

1) „Колокол", 1857, № 2.

2) „Колокол", 1858, № 12.

alates 1858. aastast. Eelseisev reform leiab igakülgse ja detailse läbi arutamise. „Kolokol" võitleb selle eest, et talupoegade vabastamine Venemaal ei toimuks nii, nagu su oli Baltimail, s.o. et ei toimuks talupoegade maata vabastamine. Palju kõneldakse maa väljaostust, mis oli „Kolokoli" miinimumprogrammi eiheks koostisosaks. Reformi ettevalmistustööde läbi arutamist alustab „Kolokol" otsekohe pärast tsaari 1857. a. reskripti tõlke ilmumist. Jaanuaris 1858. a. algab selle analüüs, mis läbib rida numbreid. Samal ajal „Kolokol" kritiseerib reskripti tema sisu pärast – temas ei sisaldunud isegi mitte sõna „vabastamine"![1] Reskripti arutelu käigus jääb „Kolokol" truuks oma põhimõttele – vabastada talupojad koos maaga, sest „... vabadust ilma kogukonna maata ei taha ükski põllutarijate kula."[2]

Kuid ajakirja tegevus ei piirdu mitte ainult valitsuse reskriptide kritiseerimisega, vaid hakatakse trükkima ka vastu projekte. Siinjuures on tähelepanu väärivasjaolu, et toimetajad

1) „Колокол", 1858, № 10.

2) „Колокол", 1858, № 6. Samas.

eelistavad trükkida just enneköine korrespondentide poolt koostatud vastuprojekte, et tõsta nirjasaatjate võrgu aktiivsust pärisorjuse kaotamise küsimuse vastu.[1] Toimetuse enda projekt ilmus alles mais 1858. a.[2] Mida see sisaldas, sellest järgmises peatükis.

Nagu mainitud eelpool, kapitaalse ulatuse pühendab „Kolonol" tol puvoodil feodaal-pärisorjusliku korra kriitikale. Reas numbrites ilmub Ogarjovi rubriigi „Nene küsimused" (– tõsi küll, tollal veel initsiaalidega „P. T."). Selles avaldatud materjalid omavad pärisorjuslikku režiimi paljastamisel äärmiselt suurt efekti. Fantide ahil näidatakse siin, et nimetatud süsteem on oma aja ära elanud ja peab andma tud uuele. Tõestatakse, et pärisorjuse tingimustes haritakse ühteviisi halvasti nii mõisa kui ka talupoegade maid. Talupoeg kündis nii oma kui ka mõisniku põldu harnadraga, mis pärines vaarisadelt. Uusi raudatru oli Venemaal tollal veel hoopis vähe. Nii mõisnike kui ka talupoegade majandus valitses enamuses

1) „Колонол", 1858, № 13.
2) „Колонол", 1858, № 14.

igivana nolmepõllusüsteem. Põllumajanduslinne ~~teost~~ uuendusi teostanud mõisninne oli vähe. Kogu põllumajanduslinus tootmises valitses rutiinne tehnika, ja maad, kus oli läbi viidud põllumajanduslinne uuendusi, andsid vähem saaki, kui kõige madalama viljakusega maad Lääne-Euroopas.[1] „Kolokol" selgitab vene mõisamajanduse madalat toodangut mitte ainult madala tootmistehnina tasemega, vaid arvestab ka pärisorjusline talupoegade vähest huvi töö vastu: „Vene talupoeg asetseb alati väljapääsmatus olukorras – teotöö-muut, obrok-muut; täna oleks päev soodus tööks oma põllul, aga sind aetakse tööle mõisa põllule; täna tahtis talupoeg midagi ette võtta, aga teda aetakse küüti..."[2] Artiklis näidatakse, et ka naubanduslinus mahajäämuses on siiudi vaid feodaal-pärisorjuslik süsteem. Kitsas oli Venemaa sisetusg. Mõisninud vedasid oma vilja tavaliselt kõige lähedamal asuvasse jõesadamasse või viinapõletusnööki, kusjuures kaubastati mitte jahu vaid teravilja.

1) vt. „Kolokol", 1857, № 8.

2) „Kolokol" 1857, № 9.

Süngi saavutasid eder vaid nud mõisnikud, kes omasid suuremaid viljatagavarasid, milledest ikaldusaastatel laenutati kõrgete protsentidega või müüdi. Autor järeldab, et sugi on siseturu väikeste mõõdete näitaja, ja et kitsas sisetung tanistab Venemaa vaubanduslinnu arengut.[1]

Tol perioodil kõitis „Kolonoli" tähelepanu va mõisamajandite laostumise küsimus. Statistika abil näidati, et suurema osa mõisamajandite mõõtmed Venemaal on tunduvalt kahanenud seoses päranditõiguse rakendamisega (– sageli jaotati mõisamajandid paljude pärijate vahel mitmeks väikemõisaks). Selle otseseks resultaadiks oli mõisamajandite sissetulekute järsk langus, kusjuures turuhinnad samal ajal tunduvalt tõusid. Tekkinud raskusi püüdsid mõisnikud võita pankadest laenude võtmise teel. Kuid, nagu autor näitab, ei suutnud sugi päästa mõisamajandeid kasjuba kätte pöndnud või alles uel seisvast laostumisest. Ka seda küsimust näsitleb „Kolonol" lähtudes feodaal-pärisorjuslikust majandussüstee-mist kui kõigi pahede allikast. Kokkuvõttes näidatakse, et päris-

1) Н. „Колоноп", 1897, № 9.

orjus on oma aja ära elanud, on umminuisse jooksnud.

Seepärast kirjutabki Herzen: „Pärisorjus, - see on Venemaa must südamelunnistus, see on tema õigus orjusele."[1]

Ikka selgemaks saab asjaolu, et pärisorjuse häbiplekk peab kaduma ajaloo areenilt, sest tootlikud jõud ei saa areneda jalgpuus. Seepärast „Kolonol" peab ki pärisorjuse kaotamise küsimust tähtsaimaks nii Venemaa poliitilises kui na majanduslikus elus.

Kuivõrd kasvasid revolutsioonilise situatsiooni aastail talurahva rahutuste lained, kuivõrd areneb revolutsioonilise situatsioon ise, sedavõrd jäuldasid Herzen ja Ogarjov selle (pärisorjuse) kadu. Kuid nad hindavad võrgelt talurahva ülestõuse. Nii näidatakse, et vene talupojad on alati olnud valmis võitlema pärisorjuse vastu Razini ja Pugatšovi lipukirjaks oli pärisorjuse kaotamine Venemaal. Seepärast kaasuski Raziniga 200.000 must - kõik pärisorjusline talupoegade hulgast. Sada aastat hiljem, kui oli hukatud Razin ja tema 12.000 seltsimust-pärisorja tsaar Aleksei Mikhai-

1) Герцен, Полн. собр. соч., VIII т., ln. 264.

lovitši poolt, ootas Moskvas 200.000 talupoega kannatamatusega Pugatšovi saabumist. Kuid sugi ülestõus lämmatati. „Talupojad olid maha surutud ja Voltaire tervitas Põhjamaade Semiramist Bibikovi ja Panini võitude puhul," 1) märgib sarnastiliselt Herzen.

Talurahva rahutuste karv Venemaal saab selleks teguriks, mis näitab „Kolokolile", et on vaja lahti õelda ajutistest liberalistlikest kõikumistest ja lootustest iseralitseja heasoovlikkusele. Ent revolutsioonile „Kolokol" rahvast vul ei kutsu. Tõendiks sellele on küllaltki huvitav polemika „Kolokoli" 64. numbri veergudel, kus artiklis „Kiri provintsist" („Письмо из провинции") võetakse autori poolt „Kolokoli" toimetus terava kriitika alla tema liberaalitsemise pärast ja põhjendamatult näivse austava suhtumise pärast tsaarivalitsusse, kes vene rahvast juba sajandeid on hukutanud. Artikli autor kutsub „Kolokoli" muutma oma tooni ja näitama rahvale käth õige tee – kirve juurde. „Vene inimesele" vastab „Kolokoli" nimel Herzen, et kirve juurde

1) „Колокол", 1858, № 17.

da rahvast kutsuma ei hakka enne, kui on kadunud viimane lootus küsimuse lahendamiseks rahulikul teel.[1]

Kui „Kolonolil" on veel säilinud usku tsaarisse, siis usu mõisnikesse on neil ammugi kadunud. Juba 1859.a. oli Herzenile selge, et mõisnikud ei ole nõus loobuma oma feodaalsest maaomandist: „Et enamus mõisnikke stepihuudi visadusega kondist kinni hoiab, on selge."[2]

Lõpuks nähes ühest küljest rahutuste kasvu pärisorjuslikus Vene külas ja teisest küljest valitsuse poolt teostatavat reformi ettevalmistustööd, loobub „Kolonol" lõplikult lootmast tsaarile. Julgelt hüüab „Kolonol": „Aleksander II ei õigustanud lootusi, mida Venemaa omas tema troonile tulekul... Ja meie „Kolonol" heliseb talle asjata, et ta on teelt kõrvale haldunud. Meile näis, et elavad on palees endas, me pöördusime oma kõnega nende poole, me ei kahetse seda. Kuidas su ka poleks olnud ja mis ka poleks juhtunud, kuid valitseja, tunis ära suure nime ajaloos...

1) vt. „Колоколъ", 1860, № 64.

2) „Колоколъ", 1859, № 41.

Aga rääkida pole meil temaga midagi."[1]

Kuivõrd nasvab Venemaal revolutsiooniline situatsioon, sedavõrd kajastub ta na „Kolokoli" veergudel. Üha enam ilmub korrespondentsi pärisorjusline talupoegade rahutustest, kende mahasurumistest ja mahasurujatest.

Ühens paremans näitens taolistest artiklitest on 1861. a. 1. veebruari numbris ilmunud „Narva revolutsioon" (Нарвскаѧ революцыѧ"). Me ei tea, mis on artikli autor ja millist tendpidi siirdus ta Londonisse. Ent oma konkretse feodaal-pärisorjuslikku süsteemi süüdistava matsjali ja elava, sütitava kulega tenitab artiknel sügavat viha pärisorjuslaste vastu.

Artikli sisulises osas virjeldatakse sündmusi, mis leidsid aset 13.-15. novembrini 1860. a. Petersburi kubermangus, Jamburgi kreisis, Itovi pärusmõisas.

Nimetatud mõisa talupojad, mis varem olid veerlunud krahv Nesselrodele, siirdusid peale mõisa müümist kaupmees Baikovile Riiklike Omandite ministeeriumi näsutusse. Mus mõisnik varustas talupoegi heldelt maaga, korral-

1/ „Колокол", 1858, № 18.

das sealjuures aga nii osavasti, et talupojad, minnes oma põllulappidele pidid minema läbi mõisninu viljapõldudest po tallama tema vilja. Talupoegade „kuritöö" kompenseerimiseks sõlmis mõisnik nendega lepingu, mille järgi nad pidid töötama mõisas 3 päeva, „... vastasel korral lubas ta (- mõisnik - L.R.) talupoegadele õiguse lennata õhku mööda oma künnimaa juurde, aga vastavalt lepingule, muutusid talupojad juba mõisa pärisorjadeks aga hr. Baikov mõisnikuks de facto."[1]

Mõne aja pärast loeti talupoegadele ette määrus, mille uohaselt nad pidid valima eneste uesnelt küla administratsiooni ametnikud. Määrus loeti talupoegadele ette loomulikult vene keles, „... aga sealjuures jäeti kahe silma valule pealtnäha üks tühine asjaolu, kuid mis kaudis endaga kaasa veriseid tagajargi, aga nimelt: Itovi pärunmõis oli asustatud ? eestlastega ? (чухнами), kelledest 5/6 vaid vaatas sügavamõtteliselt lugemise protsessi, mõistmata sõnagi vene keelt, aga ülejäänud 1/6 kuidagi pätuga pooleks väljendas end vene keles, aga ise sügavalt mõistmata nuie sõnavara, eriti

1) „Колокол", 1861, № 91.

kantseleilist, päid samasse olukorda, kui nende seltsimehed..." 1) Seejärel kuigi ametnik selgitas talupoegadele, et nad enesti on mundetud päriskorjadens ja talupojad „... länsid hurtsikuid mööda laiali sügades kuhalt, võttes selle uudise teatavaks". 2) Ent Oudova maahonna politseiülem ermajor Adernas otsustas „pöikpäiseid talupoegi" õpetada keppide abil. Talupojad tundsid hädaohtu saabuvat nii Adernasi kui ka Baikovi poolt ja pögenesid metsa. Nende aimdus täitus. Peterburist saadeti „mässajate" vastu 3 roodu Austria ja 3 roodu Preisi polkudest koos rühma kasakatega. Ekspeditsiooni usotsas oli kubermanguülem Smirnov ise. Saabunud nohale, ajasid karistusväed konku kõik vättesaadud isikud, „... nagu pimedad, kurdid, küürakad, igasugused väetid, vanamehed ja poisimesed." 3) Neile lasi Smirnov määruse järjenordselt ette lugeda - õigemini tegi seda ise -, ja jällegi nene nules. „Talupoegadele päi teadmatuks, kas loeti neile uue või vana sisuga paberit. „Üks mingi julge vanamus, aastat 70, avas suu selgitureks, uuid juba Smirnov, vana nombe nohaselt, haaras tal habe-

1) „Kononon", 1861, № 91.
2) Samas.
3) Samas.

mest kinni pa hannas rebima: „Sina just oled su esimene mässaja" ja lõi ta maha, pa hannas teda taguma pa peksma jalgadega pa lõpuks kärnis halastamatult pensta nitstega."[1] Edasi pängneb lüksinasjaline kirjeldus kohutavast pensutalgust, millele alguse tegi Smirnov vanamehe pensmisega. On iseloomulik, et autor mainib kirjelduses preisi polgu komandõri kes pensis kepiga. Pensutööd püüdis tagajärjetult takistada Riikline omandite ministuriumi mõisate osakonna juhataja Hüne.

Smirnovi ühe tähtsama naastöölisena märgib autor ära Jambergi aadlipeamus Wrangelli. Veretöö lõpu kohta kirjutab autor: „Kõik su lõppes rehega, et ametnikel-pensjatel lähsid näed rahnu, talupojad ahuldati pa saadeti: ühed hullumajja, teised kubermangu vanglasse."[2] Täis sügavat vaenu esitab autor pärisorjuslaste suhtes negatiivse tulevikuprognoosi: „Millal vene rahvas ualdub mist lenjustest?"[3] Tõstatades küsimust rellisselt näeme selgesti, et „Kolokol" taotleb selle lahendamist pätta rahva hoolens, et ta kaitseb revolutsioonilisi positsioone.

1) „Kononou", 1861, № 91.
2) Samas.
3) Samas.

eelfoodud artikkel omab Eesti NSV apaloosuk-
tes hüllaltki suurt tähtsust faktoloogiliste
abimatsjali osas pa vajab supärast prob-
palikumat analüüsi, milline ülesanne aga
ei kuulu väesolera töö kompetentsi.

Revolutsioonilist situatsiooni perioodil
„Kolokol" põndu säästmata kritiseerib
pärisorjuse kaotamise reformi ethvalmis-
tamisebs loodud kubermangukomitede
tööd, kes tegelikult taotlesid vaid kõige
selle läbi, viimist, mis oli konservatiivne,
pa kes otseselt töötasid feodalismi hu-
vides. Nii kirjutab „Kolokol": „Petuberi
pa Moskva komitede tööd kuidagipidi
ristuvad. Mižne-Novgorodi aadelkond pole
midagi ära teinud, vaatamata sellele,
et komitee eksisteerib juba varanevadest
peale..." 1) Mõni aeg hiljem Ogarjov kirju-
tab, arvestades Moskva komitee tööd:
„Selliste komitedega Venemaa lohiseb
poris, ega lähe edasi oma arengus." 2)

Kui 1860. a. suri redaktsiooninomisponide x)
eesistuja Rostovtsev xx), asendati ta kohale paadunud

1) „Kolokol", 1858, № 25.
2) „Kolokol", 1859, № 35.
x) redaktsiooninomisponid - valitsuse poolt 1859. a. loodud 2 ko-
misponi kubermangukomitede töö läbivaatamiseks.
Samal aastal komisponid liideti, kuid nende nimetus
säilus mitmuses. Komisponide ülesandeks saab reformi
projekti väljatöötamine.
xx) Rostovtsev - endine dekabrist, kes peale sõprade reet-
mist õukonnas suure karjääri tegi. Elu lõpuaastatel ta
kaldub liberalismi.

reaktsionäär ja konservatiiv Panin, siis kirjutab „Kolokoli"! „Kõige pimedama ja kõige totrama reaktsiooni juht on asetatud talupoegade vabastamise juhiks... Valitsemise toon muutus. Koos rellega peavad muutuma ka kõik suhted. Redaktsioonikomisjonide liikmed peavad otsemaid painkile minema..."[1] Teravaks muutub „Kolokoli" suhtumine ka tsaarisse: „Hiljuti me andsime valitsejah nõu maha rebida mask onea lähikondlastelt; ta võttis selle ära endalt... ja se polegi nii rumal! Tõde enne kõike, tõde.

Mis puutub meisse, - meie tu on selge, - sellest me räägime teisel ajal"[2]

Veelgi teravamat kriitikat Venemaa isevalitseja aadressil hakkame märkama alates 1860. aasta 15. aprillist, mil Herzen kirjutab: „Hüvasti, Aleksander Nikolajevits, õnnelikku teed! Bon voyage! Meid kõrvale pöörata ei saa. Me hakkatasime viimase äärmuseni, avaliku muutumiseni! Meie lähme siitpoolt!"[3] Taoline „Kolokoli" väljaastumine on ludaks näiteks ulust, kuidas ta rangelt peab kinni oma programmist. Nii ajakirja 9. numbris öeldakse, et „... mis puutub meisse, ... siis meie lähme koos rellega kes vabastab, ja niikaua, kui vabastab"[4] Ja uuivõrd

1) „Kolokoli", 1860, № 65/66.
2) Samas
3) „Kolokoli", 1860, № 68/69.
4) „Kolokoli", 1858, № 9.

valitsus asub avalinu reaktsiooni tuli, algab „Kolokoli" eraldumine ka liberaalidest, mis „koostööperioodi" lõppemine, milline varem oli tingitud ajutisest vajadusest koondada kõik põud võitlusens pärisorjuse naotamise eest.x) Koostöö ise osutus nüüd absoluutselt võimatuks, kuna Venemaa liberaalid olid asunud pärisorjuslaste positsioonile.

Mis puutub „Kolokoli" ajutisesse „koostöösse" liberaalidega, siis niivõrd, kui seda ka esines, oli see ajutiseks taktikaliseks liiniks, sest võitluseks oli tarvis valida vahendid. Seepärast näibki olevat vähe põhjendatud nõukogude ajalooteadlase Netikina väide sellest, nagu Herzeni-Ogarjovi koostöö liberaalidega oleks vaid nende ajutise kõikumise väejendus. Muidugi ei võinud neil olla ühist lõppeesmärki, kuna Herzen „... võitles rahva võidu eest tsarismi üle, mitte aga liberaalse kodanluse kokkuleppe eest feodaalse tsaariga." 1) Nende näiline koostöö kestis vaid seni, kuni feodalismi likvidurimist taotlesid liberaalid. Lahkheli tuli nende vahel ilmsiks vahendite küsimuses esmärgi saavutamiseks. „Kolokol" pooldas olukorra la-

x) „Koostöö motiividel avaldati „Sovremennikus" 1858.a. alul ka liberaal Kavelini reformiprojekt „Записка об освобождении крестьян в России" (kirjutatud 1855.a.).

1) Lenin, Teosed, 18. k. lk. 14.

hendamist lõplikult revolutsioonis, liberaalid aga reformides ülalt.

Siinkohal olgu lühidalt analüüsitud ka „Kolokoli" suhteid Bakunini ja panslavistidega. Teatavasti XIX sajandi rusul oli laialt levinud vääridu sellest, nagu kunluks Herzen ja Ogarjov panslavistide hulka. See asjaolu oli kahtlemata tingitud „Kolokoli" vuurgudel propageeritud loosungist vabaduse taotlusest slaavi rahvastele. Nimetatud loosung oli finseeritud ka „Kolokoli" programmis, kus öeldi, et ajakiri hakkab avaldama materjale Venemaa ja Poola kohta. Kuid loosungi sellise esitamise juures oli Herzenil ja Ogarjovil ometi õigus, kuna küsimused päriisorjuse likvidusimisest Venemaal ja rahvuslik-vabastuslikust liikumisest Poolas olid ikkagi põhilised. Herzeni ja Ogarjovi panslavistidens tunnistamine ja nende tegevuse väär seostamine Bakunini tegevusega olid peamisteks põhjusteks, mins Marx ja Engels ei tundnud erilist huvi nende suurte vene revolutsioonihõte demokraatide tegevuse vastu revolutsioonilise situat-

sooni perioodil Venemaal aastail 1859-61, kusjuures had ometi Venemaal toimuvaid sündmusi kõrgelt hindasid. Viimasest tunnistab Marx: „Minu arvates on käesoleval ajal maailmas suurimateks sündmusteks ühelt poolt ameerika orjade liikumine, mis algas John Browni surmast peale ja teiselt poolt orjade liikumine Venemaal." 1)

Mis puutub „Kolokoli" suhtumisse Bakuninisse, ves peale Siberist põgenemist 1861.a. augustis Londonisse jõudis pa otsekohe hakkas taotlema „Kolokoli" muutmist oma õpetuse tribüüniks, siis on vaieldamatu, et see ei kandnud mingit koostöö ega ühiste ideaalide teostamise iseloomu. Sest kui Bakunin võitles rahvusvahelise töölisühingu vastu, siis Herzen palavalt pooldas viimast pa hindas kõrgelt tema tegevust: „Töötajad, ühinedes omavahel, ualdudes erilisens „rügins rügis", saavutavad oma korraldusе pa õigused mööduades kapitalistidest pa omanikest, mööduades poliitilistest pa kiriklivest piiridest, loovad tulevase majandusliku korraldusе

1) К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXII, ln. 474.

esimese võrgu eose ..." Samas näitab Herzen, et kapitalistlik ühiskond püsib vaid seni, „... kuni uuel maailmal puudub veel jõud." [1] Siit on viide töölisklassi klassivõitluse puurde selgesti märgatav. Supärast ongi loomulik, et Herzen ja Ogarjov omasid tuavaid lahkuminekuid Bakuniniga. Kui Ogarjov hiljem ajutiselt kaldubki Bakunini poole, on see vaid ajutine nõikumine. Samal ajal Herzen läheneb apaloolisele materialismile. Bakunin jääb anarhistiks. Lõhe Bakunini ja „Kolokoli" vahel on märgatav juba 1862. a., mil Herzen kirjutas Ogarjovile: „Minu artikkel (jutt on artiklist „К польскому вопросу" – L. R.) Poolast tõmbas mein vahele selle joone, mida ma ammugi tahtsin tähistada." [2] Avalik lõhe algab 60-ndate aastate kesnel, mil Bakunin veel nord püüab muuta „Kolokoli" relvaks Marxi, Engelsi ja nende Internatsionaali vastu. Lõplikku hoobi annab Herzen Bakuninile oma „Kirjades vanale seltsimehele" (1869.). Sel perioodil on Bakunin lõplikult muutunud

2) Герцен, Полн. собр. соч., XX к., lk. 260

1) Литературное наследство, 61. к., lk. 166.

väikenodanlasens-individualistiks ja viinud oma anarhismi äärmustesse. Kui varasemas kirjanduses esimeki väiteid selle kohta, nagu olevs Bakunin avaldanud revolutsioonilist mõpu „Kolonoli" toimetajatele, siis on ree täiesti alusetu, kuna Herzen ja Ogarjov olid revolutsionäärid, Bakunin aga anarhist ja demagoog. „Tõsi küll, Herzen näeb selles lahkulöömises vuel alles lahkuleli taktikas, mitte aga kuristikku oma klassi võidus veendunud proletaarlase ja pääsutootuse kaotanud väikenodanlase maailmavaate vahel... Ent onutigi, tiiu es lahku Bakuninist, ei pöörand Herzen oma pilgud liberalismi, vaid Internatsionaali poole. Selle Internatsionaali poole, mida juhtis Marx, selle Internatsionaali poole, kes hannas proletariaadi „polkusid kogerma", ühendama „tööliste maailma", „maha jättes tööta kasusaajate maailma"! 1)

Mainitud „koostööperioodist" liberaalidega on vajalik meenutada üht juhtumit, millest taotsevad kõnelda kõik autorid, kes tegelevad suurte vene revolutsioonilisti demokraatide elu ja tegevuse eunimisega. Selle alusens ja algusens sai Herzeni artikkel pealkirjaga „Very dangerous!!!" („Väga ohtlik!!!"), mis ilmus „Kolonoli" veergudel 1. juunil 1859. a. Artikli autor tungis kallale „Sovremenniku" toimetajale

1) Lenin, Teosed, 18. k., lk. 11.

ja ajanirja satiirimuga toimetajale, s.o. Tšernõševsnile ja Dobroljubovile, kuna need liialdavat võitlusega „avalinnuse"x) vastu. Kallaletung „Sovremenninule" ja „Svistonile" sai otsuselt osaks artikli „Mõõdunud aasta kirjanduslikud pisiasjad" pärast. Rõhutati, et „Sovremenninu" toimetajatel puuduvat „kodaninutunne", mis neid oleks aidanud hinnata laialdaselt tärganud avalinnuse esimesi samme, selle asemel, et neid nile ja kisa saatel lämmatada. Artiklis ütlaksse: „Sel libedal teel võib end vilistadad mitte üksnes Bulgarinius ja Gretšiks, vaid (jumal hoidku selle eest!) võib na Stanislavi tähe naela saada..."1) Herzen oletab enslikult, et Tšernõševski ja Dobroljubovi tegevus võiks olla valitsusele kasulik... Ent seegi Herzeni ensimus on jällegi tingitud tema liberalistlikest tendentsidest ja ennalviibimisest Venemaast. Lenin ütleb: „Kuid Herzen kuulus mõisnike, härrade hulna. Ta lahkus Venemaalt 1847. aastal, ta ei näinud revolutsioonilist rahvast, ega saanud temasse usuuda."2) Viimane tegelikult oligi peapõhjus, millest tulenesid ta vead - viibides Londonis sai Herzen feodaal-pärisorjuslikku süsteemi pagastavat

x) „avalinnuse" all mõeldi Venemaa liberaale.

1) „Колокол", 1859, № 44.

2) Lenin, Teosed. 18. k., lk. 12.

materjali na paljudelt liberaalidelt, kes „... olid ja päävad kodanluse ideoloogideks. Kodanlus ei seu,da leppida pärisorjusega, kuid ta kardab revolutsiooni, kardab rahvahulkade liikumist, mis võib kukutada monarhia ja hävitada mõisnike võimu. Sellepärast piirduvad liberaalid „võitlusega reformide eest," „võitlusega õiguste eest", s.o. võimu jagamisega pärisorjapidajate ja kodanluse vahel." 1) Mainitud liberaalide hulka nuulusid „läänlased" T.N. Granovski, I.S. Turgenev, K.D. Kavelin jt. ja slavofiilid vennad Aksakovid, vennad Kirejevskid, Homjakov, Košeljov jt., kelle ideoloogia väljendas neve aadli konservatismi. Taoline oli siis „avalikkus", kes „Kolokoli" toimetuse väärarvamuse pärgi pidi kaudma ühiskondlikku mõtet Venemaal.

„Kolokoli" hallaletungi nohta „Sovremennikule" nirjutab oma päeniktes Pobroljubov: „On ikka toredad küll need meie eesrindlikud inimesed! Nad on juba jõudnud emses surmata vaistu, millega nad varem aimasid ühiskutset revolutsioonile, kus su na nostaks, ja millistes normides su na avaldaks. Niiud on neil mõttes rahulik progress, mis on algatatud ülaltpoolt..." 2) Avades selle tsitaadi mõtte, näeme Pobroljubovit järeldavat, et „Ko-

1) Lenin, Teosed, 17. n. lk. 93

2) V. Ždanov, N.A. Pobroljubov, 1954, lk. 298

lokoli" toimetajad on arvanud heaks loobuda revolutsioonilisest propagandast. Dobroljubov, tundes vajadust vastata Herzenile, tub seda „Sovremenniku" vengudel: „Poljud süüdistavad meid, et me naeame paljastava kirjanduse üle ja avalinkuse enese üle. Kuid meie ei jää nelastnimaha palavas armastures paljastamise ja avalinkuse vastu, ja vaevalt leiduks na nedagi, kes soovius seda teha suuremas ulatures kui meie seda tahame. Sellest see meie naurgi tuleneb: meie soovime tuvinlikumat ja põhjalikumat tegutsemisviisi, meid aga kostitatakse mingite lapselikult vaenulike väljaastumistega ja sujuures nõutakse vul, et me oleksime rahul ja vaimustuses." 1)

Et lahendada lahkululi, otsustas Dobroljubov sõita Londonisse. 2) Terna asemel sõidab siirski Tšernõševski."

Sellisena kujutatakse kirjanduses toimunut. Tegelikult on naugelt usutavam, et Tšernõševski, kui revolutsioonilise organisatsiooni Venemaa uusnuse juht, siirdus Londonisse hoopis teistel motiividel: tarvis oli koosvõlastada Petyburi ja Londoni uusnuste tööd ja taotleda ühtset tegevusprogrammi. Mis puutub suunte vene revolutsiooniliste demokraatide konkusaamisse Londonis, siis selle otsese tagajärjena teame ene-

1) Idanov, N.A. Dobroljubov, lk. 299.

2) Samas.

x) Tšernõševski viibis Londonis 26. juunist kuni 30. juunini 1859. a. – vt. Литературное наследство. Ol. K., lk. 469.

sinnast kirjandusest Ogarjovi projekte „Ideaalid" („Идеалы" - 1859. a.)[1] ja „Vene liikumise eesmärk" („Цель русского движения" - 1860. a.)[2]. Nagu kiimastest nähtub, teotsesid mõlemad revolutsioonilise organisatsiooni kesknesed siiski ühise lipu all ja võitlesid ühiste ideede võidu eest.

Kokkuvõttes tuleb õelda, et Tšernõševski Londonisse sõitmise eesmärk oli: aidata „Kolokolil" vabaneda liberaalsetest kõikumistest ja taotleda revolutsioonilise organisatsiooni kesknuste töö ühtlustamist. Mis puutub mainitud problemi käsitlemisse siinnohal, siis on selles põhjusens asjaolu, et problemi taoline lahendus erialases kirjanduses on alles eens ja avalikkusele veel vähe tuntud.

Seni kirjanduses valitsenud väärnontseptsioonid „Kolokoli" ja ta toimetuse tegevuse üle on tingitud vaid ullest, et üldsusele oli tundmata veel rida eensi allikmaterjale, mis tõestasid ajakirja toimetuse osavõttu revolutsioonilisest organisatsioonist juhtivatel positsioonidel 1859-1861. aastate revolutsioonilise situatsiooni perioodil Venemaal. Mis puutub mainitud perioodil „Kolokolis" ilmunud arvukatesse artiklitesse, mis tõesti

1) Литературное наследство, bl. n., lk. 494.
2) samas, lk. 501.

vahel näivad kandvat liberaalset iseloomu, siis nende olemasolu ei saa seletada kuidagi teisiti, kui reluga, et nii Herzen kui na Ogarjov, olles revolutsionäärid, olid ühteaegu suured meistrid konspiratsiooni alal. Lõjalis-taluvahvalikku revolutsiooni organiseerinud revolutsionääride kesnusest osa nõtnute enamus ju põhiliselt jäi tabamata tsaarivalitsuse nuhkide ja III osakonna agentide poolt tänu nende suurepärastele konspiratsiooni võimetele. M. V. Netškina paneb konspiratsiooni arvele isegi ~~[illegible]~~ sellise meile varem tuntud ajaloolise dokumendi, kui katkendi Dobroljubovi päevikust, leidmise Tšernõševski korterist tema areteerimisel. Netškina väidab, et Tšernõševski oli teadlik enda edseisvast areteerimisest. Areteerimisega naasus teatavasti veil puhkudel läbi otsimine. Valmistudes viimaseks ette, hävitas Tšernõševski kõik materjalid, mis näritlevad revolutsioonilist organisatsiooni ja selle tegevust, säilitades samal ajal sinetud materjale, ja vastupidi; – isegi taolisi, nagu Dobroljubovi päevikuu fragment, millest otsenohe näis, et Tšernõševski ja tema mõtte-

kaaslaste vaated Venemaal länsid travasti lahku Herzeni ja Ogarjovi vaadetest Londonis.[1]

Konspiratsioon oli „Kolokoli" ka traarivalitsuse agentide pealetungide pareerimiseks teoorias. Just ideoloogiliseks võitluseks seenas III osakond oma agente Londonisse. „Kolokoli" ideoloogilist perenstamist taotles ka valitsuse agent parun Fircks oma Schedo-Ferrotti nime all 1861.a. Berliinis ptmise esmärgil prantsusuulse brošüüri „Lettre de Ovr Herzen à l'ambassadeur de Russie à Londres avec une replique et quelques observations de P.K. Schedo-Ferrotti" väljaandmisega.[x] Sest kui traarivalitsusel puudus võimalik „Kolokoli" hävitada avalikult, püüdis ta teha seda teoorias, ideoloogias. Kuid seegi ei õnnestunud.

Ülekus põhjuseks asjaolule, mius „Kolokoli" veergudel tol perioodil avaldatakse vähe otsekohe revolutsioonilise sisuga materjale, on su, et revolutsioonilise organisatsiooni moo-

1) Лицерацурное наследство, т.III, стр. 478-479.

x) Mainitud teos leidis Venemaal elavat vastukajo. Märkimisväärne on tollaegse Moskva ülikooli üliõpilase P.S. Moškalovi väljaastumine selle teose vastu. Üldteatud on Pissarevi poolt „Kolokoli" toimetuse kaitseks kirjutatud lähitus „Vene valitsus hr. Schedo-Ferrotti kaitse all", milline põhjustas autorile areteerimise.

dustamine, tema programmi väljakujundamine, tema ersmäikide elluviimise ettevalmistamine langes ajavahenikku 1857-61. (Teatavasti oli revolutsiooniline väljaastumine esialgselt planeeritud talupoegade pärisorjusest vabastamise reformi väljakuulutamise momendile (s.o. 1861.a. algusele). Peamine, millega tegeles „Kolokol" mainitud perioodil, oli siisni feodaal-pärisorjuslikku süsteemi kritiseerimine tsivikuna tema arvukate detailide kaudu. Seda rõjalistalurahvalikku revolutsiooni ülesannet täitis ta hiilgavalt, esitades peagu igas lehes oma programmi miinimum variandi tagasihoidlikke nõudmisi:

„Vabastada talupojad koos maaga,
Kaotada vastik tsensuur,
Kaotada kehalised karistused,
Kaotada seljatagune ja iknisiitorlik kohtusüsteem." 1)

Sellised olid need „tagasihoidlikud soovid" („pia desideria"), mille tähe all astus välja „Kolokol". Seoses feodaal-pärisorjuslikku süsteemi kritiseerimisega

1) Литературное наследство, 61. n, lk. 270.

on „Kolokoli" käsitletav olemmisperiood tähtis vul selle poolest, et siis leiavad avalikku läbi arutamist kõik küsimused, mis on seotud pärisorjuse likvidurimisega. „Kolokoli" seneks tuneks on kõikide materjalide avaldamine valitsevate ringkondade tegevuse kohta peaküsimuse lahendamiseks. Nii triniti siin ära valitsuse reformiprojektid, arvanded kubermangukomitude tööst, redaktsioonikomisponide materjalid ja arvukad vastukajad valitsuse projektidele korrespondentide laialdasest võrgust.

Mõe eurimisobjekti seisukohalt võetuna omavad aga erilist tähtsust just „Kolokoli" enda toimetuse poolt esitatud talupoegade pärisorjusest vabastamise läbiviimise projektid nii miinimum- kui na maksimumvariandis ja nende realiseerimise võimalused antud perioodi Venemaa tegelikkuses. Aga kui võrd küsimus ise oli asetatud vabadusest maaga, siis on tarvilik ahendada küsimuste ringi, piirdudes siinkohal „Kolo–

koli "agraarprogrammi vastuvõtuga.

III

# „Kolovoli" agraarprogramm

Kesuse koha „Kolonoli" pärisorjuse vastastes uontseptsioonides omab kahtlemata tema agraarprogramm. Nagu ulpool öeldud, on selle väljatöötamine ka ühens tema peamiseks tuneus.

Vladimir Iljitš Lenin oma teoses „Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm esimeses Vene revolutsioonis" näitab, et agraarküsimus moodustabki vene kodanlik-demokraatliku revolutsiooni aluse ja sõltuvalt sellest tingib ka selle revolutsiooni rahvusliku iseärasuse.[1]

Aastasadade vältel on Venemaal riigiaparaadi kui pealisehituse poliitilise vormi baasius olnud feodaalsed tootmissuhted, mis olid rajatud mõisnine maaomandile. Kuid XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul seoses rahaliskaubaliste suhete arenguga,

1) vt. Lenin, Teosed, 13.k., lk. 228-229.

kapitalistlike suhete tekke ja arenguga Venemaal, muutus feodaalse maaomandi likvidurimise küsimus üha enam antuaalsemaks. Hakkasid ilmuma mitmesugused ettepanekud ja projektid eesrindlikelt inimestelt, mis taotlesid uusi ümberkorraldusi iganenud feodaal-pärisorjuslikus majandussüsteemis. Kõige radikaalsemateks neist varastest projektidest XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul osutusid Radištševi ja Pestili agraarprogrammid, mis tegelikkuses olidni „Koloholi" agraarprogrammi vahetuiks eelkäijaiks.

Mis puutub Radištševi poolt väljatöötatud agraarprogrammi, siis selle järgi võis Venemaal maad omada igaüks, kes seda harib. Siinjuures väärib kõrget hinnangut asjaolu, et Radištševi programmi lõõgiteravik oli suunatud aadli feodaalse maaomandi vastu ja et tema realiseerimine oli ette nähtud rahva revolutsiooni tul.

Ka Pesteli „Русская правда" nõtab vaatluse alla agraarküsimuse. Autor soovitab ära võtta mõisnine maaomandist pool ja anda see üle ühiskondlikku fondi, mis ei või olla ostu ja müügi objektiks. Ühiskondlik maafond antaase valdade kasutusse. Fondist nõib maad tasuta kasutamiseks saada igaüks kes seda harib. Mõisnimle jäetud eramaavaldus võis olla ostu ja müügi objektiks ja olli ette nähtud „külluse saavutamiseks". Niimane asjaolu on seletatav Pesteli aadli klassipiiratusega - taoline agraarprogrammi lahendus pidi rahuldama nii talupoegade kui ka mõisnine huve.[1]

Aleksander Herzen oma artiklis „Vene vandenõu" („Русский заговор") hindab kõrgelt Pesteli tegevust, mis oli pühendatud võitlusele isevalitsuse ja pärisorjusliku korra vastu Venemaal ja peab end tema töö otseseks jät-

[1] Избранные социально-политические и философские произведения декабристов, II н., 1951, lk. 135-138.

kajaks.[1]

Herzen nägi selgesti, et on väne sellest, kui vabastada talupojad isinlikult pärisorjusest jättes nud samal ajal maata. Nii tõstab ta juba artiklis „Venemaa ja Poola" („Россия и Польша") loosungi: „... Lipu all „talupoegade vabastamine koos maaga"."[2] Herzenile on selge, et Venemaa majanduslik areng sõltub sellest, kellele kuulub maa. Siit tub ta järelduse, et ei saa eraldada küsimust talupoja isinlinust vabastamisest maa küsimusest. Seesama juhtmõte on ühtlasi „Kolokoli" reformiulsete aastakäikude lipuvirjaks, mis läbib peagu kõini numbreid. Põhjendades mainitud nõudmist näitab „Kolokol", et talupoegade maatustamine ei tähenda tegelikult midagi muud, kui pärisorjuse välisett, vormilisest küljest varjatud säilitamist. Artiklis „Ristitud omand" („Крещеная собственность") kirjutatakse: „Kujutage endale ette, et kanskümmend miljonist

2) „Колокол", 1859, № 34.
2) Герцен, Полн. собр. соч., IX", lk. 140–141.

proletaarlast otsivad endale tööd isandate põldudel, maal, kus puudub igasugune seadus, kus kogu valitsemine on ära ostetav pa aadellik. Mõisnikud sõlmiksid siis omavahel kaitse liidu, kehtestaksid oma määrad talupoegade suhtes nii, nagu see oli läänemere provintsides. Ja nende poolel oleks politsei." 1)

Samale järeldusele tuleb Herzen ka oma pikemas artiklis „Vene pärisorjus" („Русское крепостничество"), kus õeldakse, et mõisnikud ühineksid maata talupoegade vastu, need aga muutunsid proletaarlasteks. Valitsus toetaks mõisnike valulist liitu, talupojad aga pääks kaitseta mõisnike kuritarvidusteks vastu. Seevastu maa andmine talupoegadele suudaks tagada kogu riigile kiire majanduslikku arengu, ülesaamise mahajäämusest pa pärile põudmise ersrindlikele Lääne-Euroopa maadele. 2)

Herzen õigustatult naeris välja neid, kes püüdsid tõestada, et talupoegade maatustamise antsiooni läbi-

1) „Колокол", 1859, № 37.
2) vt. „Колокол", 1857, № 2.

viimine saab olema progressiivne nähtus. Ta mõistis, et mõisnine poolt teostatav maa ekspropriierimine külas on puurteni reaktsiooniline nähtus. Kuid püüdes seda asjaolu tõendada, läks Herzen siiski vale teed pidi: ta näitas nimelt, et talupoegade maaterstamine viib maal viietuistkümne miljoni proletaarlase sünnitamiseni, – perspektiiv, mis sunnib kalvatama nii mõisnine uui ka valitsust, ja mitte ilma põhjuseta.[1]

Tegelikkuses maade ekspropriierimine mõisnine poolt säilitas pärisorjuslikee korra igandid ja osutus seega pidurins kapitalistline suhete arenemisele Venemaal. Siinkohal tunad aga „Kolokoli" toimetajad (eriti Herzen) suure vea, püüdes tõestada, nagu kõrvaldans talupoegade maaga vabastamine proletariaadi tekkimise võimalused Venemaal üldse. See viga tegelikult tekkenes arjaolust, et Herzen ja Ogarjov, töötades välja oma „vene rotsialismi" teooriat, viibisid

1) vt. „Колокол", 1857, №2.

vālismaal ega nāinud Venemaa tegelinkust ennast. Nad ei nāinud juba pārisorjuslikus kūlas sūgavat ja kiirusti arenevat talupoegade diferentseerumise protsessi. Samuti ei teadnud nad, et vene kūlakogukond pole enam ammugi endine terviklik ja ūhtne, vaid et sedagi oli baaranud laostumine. Seepārast nad tulidki ebaõigele jāuldusele, et maa ūhminekuga talupoegade kātesse toimuvatki Venemaal sotsialismile ūhminenu tõeline algus, kuna see kindlustavat vene kogukonda, – slaavi elu suurt alust. 1)

Nendest samadest tõenspidamistest tulenebni Herzeni ja Ogarjovi viga selles kūsimuses, nagu suudaks talupoegade maaga pārisorjusest vabastamine vāltida kapitalismi saabumist riigis, – tegelinkuses kujunes see vālja hoopis vastupidi – maaga vabastamine tāhendas kapitalismi saabumise kiirendamist.

Kuid andes hinnangut Herzeni-Ogarjovi „vene sotsialismi"

1) vt. „Колокол", 1857, № 2.

teooriale, me ei või hetvensni unustada, kelle huvidens see teooria oli loodud. Me ei või hetvensni unustada, et nii Herzen kui na Ogarjov olid ennenõine rõhutud klassi ideoloogid, talusalwa huvide naitsjad. Niimane asjaolu tingibki nimetatud teooriale kõrge positiivse hinnangu andmise ta autorite kaasaja seisukohast, ehkki „vene rotsialismi" teooria oli Herzeni-Ogarjovi õpetuses kõige nõrgem koht.

Nagu varem mainitud, 1857. aastal alanud valitsuse poolsetest reformi ettevalmistustest oli neelatud avalinkuses kõnelda kuni 1858. aasta nevadeni. Sel perioodil oli „Kolonol" ainus, kes avalinult näsitles neid küsimusi trükisõnas. Nii „Kolonolis" uni na ta tema lisalehes „Sääled Venemaalt" („Tocloca ys Poccum") ilmus rida valitsuse poolseid reformiprojente ja kirjasaatpate ning toimetuse poolseid vastuprojente neile.

Siis seisis tulipunktis võitlus mõisnimle kogunonnavanema õiguste andmise vastu, ünalõigete tege-

mise vastu talupoegade hingemaadest mõisa kasuks, võitlus talupoegade ümberasustamise vastu halvematele maadele, nn. „ühmineverpervodi" hektestamise vastu, mille järgi talupojad pärast reformi pidid jääma veel teatud ajaks mõisnine suhtes „ajutiselt kohustatuiks."

„Kolokoli" leergudel käis terav polemina agraarküsimuse üle. Siin ilmus trükisõnas ka Herzeni-Ogarjovi agraarprogramm (hiimane kannab küll Ogarjovi nime, ent pole mingit nahtlust, et veid samu seisukohti jagas ka Herzen). Nimetatud agraarprogramm saigi tegelikkuses „Kolokoli" agraarprogrammi minimaalvariandiks.

Programmi esialgne variant taotles talupoegade vabastamist koos maaga, millist nad olid kasutanud enne reformiteostamist. Selline taotlus tõsteti üles kalkulatsiooniga, et just säärane on kogu Venemaa talupoegade ühine nõudmine.

„Kolokoli" 14. numbris (1858. aastakäik) on ära trükitud Ogarjovi reformiprojekt. Tervikuna võetuna sisaldab see palju liberaalseid tendentse – nagu maa väljaostu küsimuse tõstatamine üldse, jms. Projekti esmane nõudmine on, et reform kaitseks nõigepealt Venemaa paljumiljonilise elaninkonna huve. Ta nõuab, et tollal kovstatavatesse kubermangukomitudesse, millised pidid teostama reformi ethvalmistustöid, oleks saadetud ka talurahva esindajad: „Talupoegade huvisid... pole esindatud mitte kellegi poolt. Ministuriermi ametnikud, kes saavad istuma komitudes, ei saa esindama talupoegade huve; haritud, või nagu teises kohas öeldakse kogenenud mõisnikud, keda kubernerid on välja valimed (!), mitte ainult ei saa esindama talupoegi, vaid pole isegi mingit käendust, et need haritud ja kogenenud oleks tõesti

haritud ja kogenenud." [1]

Siisni ei näi su nüütina vul vangeltni kõigi aadlive aadressil, – vul usub „Kolokol" näivselt, et nende hulgas on häid inimesi, keda talurahval on tarvis valida endi huvisid esindama komitudesse: „Laske neid haritud ja kogenenud mõisnikke valivad talupojad ise välja; uskuge, et talupojad valivad endale välja äärmiselt tarku ja ausaid, kes tunnevad kaasa nende huvidele." [2] Kuivõrd „Kolokol" siisni on kaotanud usu mõisnike enamusse, sedavõrd ta mõõnab: „... kadli loomupärane tarvidus saab organiseerima orjuse uue liigi ja valitsuse heatahtliku sooviasemel tuleb välja lahkheli mõisnike ja talupoegade vahel" [3] (minu sõrend. – L.R.). Nii väljendab oma programmi miinimumvariandis Kehemaa valitsuse suhtes vul tol perioodil mõningaid näilisi lootusi oluvona lahen-

1) „Колокол", 1858, № 14.
2) Samas.
3) Samas.

damisens rahulikul teel, samal ajal rõhutades, et „... nut liiki orjust talupojad välja ei kannata."[1] Sellepärast soovitab toimetus: „Andke talupoegadele oma esindajad komitudesse, vaid sel teel saab asi lahendatud rahulikult ja talupoegade vabastamine saab tegelikult parandama nende olukorda."[2]

Tehes nõnnuvõtet talupoegade esindajate küsimuse lahendamisest komitudes, pramu märkima, et „Kolokol" soovib küsimust lahendada veel siiski „ülalt," võimude poolt tehtud päriandmiste teel.

Arudes maaküsimuse enda peeurde, kirjutab „Kolokol": „... Ministeriumi (pett on siseaspade ministeriumist – L.R.) ise ei tea, mida ta tahab – kas nõgunõndlinnu maavaldust, mis on kinnitatud talurahva rendimaksuga selle eest, või ainult väljaostu üksikute õuemaade eest. Minis-

1) „Колокол", 1858, № 14.
2) Samas.

terium salajas tahab esimest, kuid välja öelda seda ta ei taha, tahab, et aadel ise otsustaks ses mõttes, aga aadlile su mõte hoopiski ei muldi, aga selle asemel ta kardab ministuriumi. Ministurium laburib selliste kinide valul, nõuab tungivalt õuemaade väljaostu. Kuid jutt pole õuemaast, õuemaad annavad stepimõisnikud vabapalgalistele töölistele, sest töötajatel on tarvis kusagil elada. Õuemaa on tingimus, olma milleta pole ka töölist. Asetada teda mingi hinna alla – kummaline ja talupoegadele solvav. Kogu asi on kunnimaas. Sel viisil ministurium ja aadel tahavad võidelda mingite tagamõtetega, ja nugi ei pulge öelda, mida tahab. Sellise laburimisega ei uju kaldale." [1]

Nagu eeltoodust selgub, taotleb „Kolokol" talupoegade vastamisel nende varustamist maaga,

1) „Kolokol", 1858, № 14.

mida nad enne reformi teostamist on harinud, mitte ainult õuemaadega. Kuivõrd Ogarjovi projekt on sihitud otseselt tsaar Aleksander II reskripti vastu 1857. aasta sügisest, ei mõõdu ta ka tsaari enda suhete käsitlemisest valitsevate ringkondadega. „Mida siis lõpuks tähendab see reskript? Ta tõendab vaid ühet, et on näha, et asi läheb halvasti, s.o. et aadel on tugevasti talupoegade vabastamise vastu."[1]

Teinud taolised jäeldused, asub Ogarjov kaitsma positsiooni maa väljaostust. Nimetatud problem on ka programmiühens põhilisens momendiks. Teda piiütakse õigustada kõigiti, abiks võttes nii majandusteadust, kui ka hene rahva ajalugu. Programmis öeldakse, et „... valitseja on sunnitud pöörduma üldise valitseva määra juurde talupoegade vabastamisest, s.o. finantsmäära juurde..."[2]

1) „Колокол", 1858, № 14.
2) Samas.

Edasi jäthab autor: „„Kolokoli" 4. numbris me rõõmustasime talupoegade vabastamise kavatsuse üle vastastikuse sõbraliku kokkuleppe alusel, nagu millegi alguse üle ikkagi ette arvestades üldist finantsmäära. Sügavalt pa avamulselt me tesnitasime Aleksander II selle eest, et vabastamise küsimus oli tema poolt püstitatud. S/ga asjaoludel on oma jõud. Vastastikuste sõbraline kokkulepete teel tagajärg näib tulevat vaid su, et mõisnikud kindlustuvad." 1)

Sealsamas näitab autor, milliseid tagajärgi võib kanda talupoegade maata vabastamine. Ja kende tagajärgede eest vastutuse asetab ta aadlike enamuse õlgadele. „Kolokol" näib ette laialdast talurahva ülestõusu pa seepärast manitseb aadlit minekea teist teed: „Komitud tõenäolisel esitavad orjuse uue liigi, aga su pole rahva soov... Kui küsimus

1) „Kolokol", 1858, № 14.

tõuseb nii, ta laheneb mitte ülalt, vaid alt. Aga nes saab olema selles süüdi? Vaid aadli enamus. Loomulikult maksab ta tasu oma isiklive peadega, aga sellest heatahtlikele inimestele ei saa olema kergem." 1)

Loomulikult paistab siit lugejale otsenohe silma projekti piiratud iseloom — süüdi on vaid aadel, mitte kergi teine: süüdi pole ei tsaarivalitsus ega liberaalne kodanlus.

Propageerides talupoegade vabastamise loosungit koos maaga, millens tarvilikud summad pidi saadama pankadest, autor ütleb: „Kuidas na ei olens väänatud kriitikat, talupoegade väljaostu projekt koos maaga, mis on esitatud minu poolt suurvürst Konstantin Nikolajevitsile, olles parandatud sedavõrd, kui vaja. Ma olen neendunud selle projekti aluste töelisuses, pa kui temas olens na paljer vigast, iknagi

1) „Колокол", 1858, № 14.

trükkides teda, loodan, et ta pöörab tähelepanu küsimustele ja ergutab teadlikke inimesi läbi töötama küsimust üldsuse hüveks." 1)

Küllaltki huvitavad on need põhjendused, mida „Kolokol" esitab talupoegade maata vabastamise argumendi purustamiseks: talupoegade maata vabastamine olevat võimatu kahel põhjusel: 1. see olevat vaenulik vene rahva hingele, ja 2. Põhjustavat see Venemaal proletariaadi tekkimise. Järelikult ei või mõistlik valitsus seda taotleda: „Talupoegade maata vabastamine ei või olla valitsusel plaanis, sest see on hoopis vaenulik vene rahva hingele, kellele ei tule pähegi, et maa poleks tema. See ei saa olla valitsusel plaanis vul sellepärast, et arukas valitsus ei või soovida proletariaadi loomist maal, kus teda pole ja vesuendada maade valdust aadli nätu siis,

1) „Kolokol", 1858, № 14.

kui aadel on loomulik antagonist valitsusele ja rahvale, või iga aadli siht ja arriere pensee (viimane mõte) on oligarhia ja selle vaesustavat mõju slaavi maarlu nägi juba Poolas." 1) (Minu rõrend - L.R.)

Meridugi pole sellised põhjendused kaaluva tähtsusega, sest nagu eelpool selgitatud, polens maaga vabastaminegi kõrvaldanud kapitalismi võidukõimalusi Venemaal. Teiseks on täiesti väär seisukoht see, et aadel on loomulik antagonist valitsusele. Otse vastupidi; - tsaarivalitsus oli enneköine aadli-valitsus.

Kuid vende põhjenduste kõrval on „Kolokolil" olemas veel kolmas ja hoopis radikaalsem argument. Ta näitab, et Venemaa on olnud seni kehtinute maa just mõisnike monopoolse maaomandi tõttu. Tungides vallale mõisnike maaomandi ainuõigusele, mille säilumine taotleb talupoegade jätmist igavesse orjusesse, näitab Ogarjov, et ka mõisamajandite tootlikkus ise on nohutavalt väike

1) „Колокол", 1858, № 14.

seoses pärisorjuslinn tööpõu ravendamisega. Seepärast oletab projekt, et peale reformi tootlinnuse tulunus tõuseb ja maa andmine talupoegade kätesse aitab naasa tootline jõudude arengule Venemaal. „See Venemaa, vaatamata oma maa headusele ja loodusrinnustele, esindab kehvinute maad, kes on vaevu võimelised maksma riinlinne maksi. Pärisorjuslike inimeste maaga vabastamise uorral... Venemaa elustub ja rikastub." 1)

Asudes talupoegade maaga vabastamise finantsnülje juurde, näitab „Kolonol", et Venemaal on olemas kõik resursid selle edukaks teostamiseks nii, et „... mõisnine huvid ei kannataks." 2) Statistika varal Ogarjov näitab, et vajalin summa väljaostuks on olemas - see on laenunud Venemaa pankades ja vrediitasutustes. Selle ringlusse lasomine sundaks edukalt teostada vajalikud operatsioonid.

Kritiseerides „Kolonoli"

1) „Kovronov", 1958, № 14.

2) samas.

agraarprogrammi miinimumvarianti tema liberalismi pärast maa väljaostu küsimuses, me peame siiski silmas pidama asjaolu, et vaid tema üksi erinevalt kõigist teistest kaasaegsetest projektidest dinteris nõude, et talupoegadele antaks nende poolt kasutatavad maad tervikliult, mitte ainult aia- ja õuemaad. Mis puutub aga viimastesse, siis nõudis ta, et need läheksid talupoegade kasutusse tasuta. Seetõttu peamegi ütlema, et „Kolokoli" agraarprogrammi miinimumvariant oli suureks sammuks edasi kaasaegse Venemaa tähtsaima sisepoliitilise küsimuse lahendamisel võrreldes aadli reformiprojektidega. Põhiliseks momendiks pääb aga tema hinnangus see, et „Kolokol" vastandas aadlipoolsele maata vabastamisele vabastamise maa väljaostu teel.

Talupoegade maaga vabastamise nõue „Kolokoli" vurgudel pätkub põhiliselt kuni reformi

teostamiseni. Terava kriitika osa-
lisens saavad komisjonid, kes
vabastamise ettevalmistuse käi-
gus taotlevad talupoegade va-
bastamist maata. Nende kohta
boeme: „Kas komisjonid tahavad
üldse kehtestada väljaostu, tunnus-
tada mõisnike juriidilist oman-
di õigust talupoegade maale pa
asetada väljaostu tohutult
suur tähtsus igavese rendi kit-
sendavatesse mõõdetesse, aga kui
teaduslik sõna rent ümber tõl-
kida kõigile arusaadavasse kuldi,
siis me ütleme: asetada igavese
obroki ja igavese kohustuslikkuse
kitsendavaisse piiridesse, mille all
me mõistame obrokit pa teovrjust?
Teisiti: kas tahavad komisjonid
varjata pa peita sõnade pa täis-
kirjutatud paberikuhjade alla
püüet talupoegade maaga va-
bastamise asemel pätta kõiki
endist viisi?" 1) „Igavene rent,
mida maustakse mõisnikule tähtsa-
jatu kasutamise eest, el tähista

1) „Колокол", 1860, № 67.

talupoja omandit nii, kui seda tähistab tähtajaline väljaost. Teisiti: igavene tasu ei ole omand... Kogukond, kes hannab palkama, aga ei valda, ei ole rõltumatu." 1)

„Kolonol" ohtab, et talupojad on nõus oma maad välja ostma kas või juba sellepärast, et saahutada küsimuse lahendamine rahulikul teel. Samas näitab ta na, et kunagi pole talupojad lugenud endi poolt haritavat maad mõisniku omandiks.

„Selle asemel väljaostmine ei ole isegi praeguste mõisnine omandite juriidiline tunnustamine, väljaostmine on talupoegade poolelt nõusolek maksta oma tavalise de facto eksisteriva õiguse eest maaomandile, et vaid rahulikult lahti harutada sõlm, mis on asetanud riigi rasnesse olukorda." 2

Kui dekabrist Turgenev kritiseerib „Kolonoli" projekti kui eba-

1) „Колонол", 1860, № 68/69.
2) Samas.

õiglast ajakirja 18. numbris, kuna kõigil talupoegadel ei ole võimalust maa vālja ostuks ja Seepärast peab maa antama talupoegadele tasuta kasutamiseks, Sellele vastab Ogarjov, et küsimus maa vālja ostust on üles kerkinud agraarküsimuse rahulinu lahenduse taotlusest. Sealsamas aga lisab Ogarjov, et ta kõigest rüdamest sovvib näha, et maa antaks talupoegadele tasuta. See olevat aga võimatu mõisnikkonna liiga tugeva vastuseisu tõttu.[1]

Selline oli „Kolonoli" agraarprogrammi miinimumvariant, mis vaatamata oma arvukatele vigadele ja liberaalsetele kõikumistele siiski omas ülisuure tähtsuse. Tema tähtsus oli selles, et ta esmakordselt taotles mõisnike maavalduste likvidurimist, et ta oli radikaalsem kõigist varasematest ja kaasaegsetest programmidest. Kõige hinnatavam moment temas oli see, et ta kriitika teravik oli suunatud feodaal-pärisorjuslinu korra

1) vt. „Kolonoli", 1858, № 18.

kui pärisorjuslikku maaomandi õigustaja vastu ning et ta kogu oma ulatuses oli rajatud rõhutud klassi - talupoegade huvide kaitsele.

Ent samal ajal oli „Kolokoli" toimetajatel välja töötatud ka agraarküsimuse lahendamise maksimaalvariant. Selle projekti järgi pidid talupojad saama maa ja vabaduse rahalise tasuta. Ilga selle programmi tegelik sisu polnud midagi muud, kui sõjalis-talurahvalik revolutsioon Venemaal. Kaua seisis su programm trükisõnas avaldamata, - me ei leia taolisi ridu „Kolokolist" 1861. aasta reformi ulsel perioodil, - sest avalikkuses loodeti vul lahendada küsimust talurahva vabastamisest rahulikul tul, verevalamiseta. Me leiame „Kolokolis" vaid arvukaid viitid sellele, leiame ridu, kus toimetajad korduvalt rõhutavad, et talurahvarevolutsioon on

vältimatu küsimuse negatiivse lahenduse korral. Küsimust ennast aga ajakiri otseselt enne reformi ei käsitle. Sellest on tingitud ka asjaolu, et tegelinkuse fikseerimiseks tuleb siinkohal kasutada teisi allikmatujale, kui otseseid tõendeid „Kolokoli" väljaandjate poolt juhitava sõjalis-talurahvalinu revolutsiooni organisatsiooni olemasolu kohta. Ent kui võrd need matujalid põhiliselt olid avalikkusele tundmata kuni viimase ajani (s.o. Praha nolentsiooni matujalid), ei olnud alust ühendada Tšernõševski agraarprogrammi „Kolokoli" programmi maksimaalvariandiga. Seepärast siis valitseski erialases kirjanduses arvamus, nagu olem Tšernõševski programm radikaalsem „Kolokoli" omast. Seda valet tegelikult aga taoliselt teravalt polnud, kuna nii Londoni kui na Peterburi võitles talupoegadele maa ja vabaduse andmise eest

revolutsiooni tul.

Kui vörd Herzen ja Ogarjov olid ennenõive „talupoja sotsialismi" ideoloogid, nes propageerisid vene talupoegade külakogukonda, kui ainuladset, vaid slaavi rahvaste jurures säilinud rahvuslinu omapära momenti, mida feodaal-pärisvijerslik kord klevat pätnud puutumata, sedavörd nad propageerisid na maa ühandmist talupoegade pärisvijerest vabastamise puhul pust sellele kogukonnale.

Nii nirjutas Ogarjov oma projektis: „Nii, nagu pärisvijade vabastamisega maavalduse omandamine väljaostu tul muutub kättesaadavaks igaühele, siis erinevus, mis viib Euroopa traagilistele resultaatidele, kõrgema, keskmise ja alamkihi erinevusboomulikult kaob, jättes noha vaid kahule elemendile – omanikule kogukonnale ja omanikule isinule. Omanikogukond omab konservatismi iseloomu, tugevaat maaomandi säilitamise (tahet), kui rahva elu alust, omanik-isin loob riiki tööstuslinud mugavused, loomingu

tööstuses. Meil omanik-isik ei või sarnaneda väikeomanikule farmerile, kes nõrkeb kaskuste käes Lääne-Euroopas; meiel omanik-isik on alati küllaldaseks omanikuks, kel on alati võimalus olla tootmistegelane tööstusmaailmas, sest meie omanikud-isikud jäävad omanikun-nogukonna liikmeks" [1] (Minu sõrend. - L.R.). Ent kui Ogarjov siin väljendab nendumust selles, et mitte üksi talupoegade maa ei saa kuuluma talupoegadele vaid ka mõisnike maa, siis ta astub välpa igasuguse maa eraomandi vastu üldse; sest kuigi paotada maa kõigi talupoegade vahel võrdselt, iknagi hakkavad ühed teistelt maid üles ostma, sel teel enam rikastudes - tekib ebavõrdsus. Seepärast ongi vajalik maa eraomandi puudumine, on vaja, et maa oleks kogukonna omand.

Taolist kogukondlikku maaomandit kujutab Ogarjov pärgmiselt:

1) „Колокол", 1858, № 14.

1. Maa tasuta asustamine.
2. Maa eraomandi puudumine.
3. Kogukonna õigus oma valdusse võtta sõõtis ja ülesharimata maid.
4. Maa ostu-müügi puudumine.
5. Petsentaalisatsioon, kesestumine
6. Kihtide puudumine.[1]

„Kolonol" pidas kogukondlinu maaomandi vormi kehtestamist Venemaal esimeseks sammuks tul sotsialismile. Sellega tegi ta suure vea, sest eraomandi kaotamine maale ilma selle kaotamiseta tootmisvahenditele tegelikkuses vaid puhastab tud kapitalistlike suhete arengule.

Mis puutub maaomandi riiklinnu vormi, siis seda „Kolonol" kuldub tunnustamast, sest see muutuvat varem või hiljem ikkagi riigi valitseja omandiks, s.o. õigem on jääda kogukondlinu maaomandi vormi juurde. Selle põhjenduseks toodi asjaolu, et vaid kogukondlin maaomandi vorm võimaldab Venemaale vahetu ülemineku feodalismilt sotsialismi.

1) vt. „Колокол", 1858, № 14.

ent Vladimir Iljitš Lenin õpetab: „Tegelin vabastamine on ainult maa natsionalisurimine, mis võimaldab välja areneda farmeritel, välja nujuneda farmerlikul majandil ilma seoseta vanaga, ilma igasuguse suhtumiseta kesnaegsesse hingemaalisse maavaldusesse".[1] Selle pärast on mul täielin õigus pidada vene talupoegade kogukonda kesnaja igandins, feodaalpärisorjuslinu süstemi jäänuseks, ja „Kolonoli" nontseptsioonisellle kohta, nagu moodustaks talupoegade kogukond vene rahva uue elu aluse, esimese sammu tul sotsialismile, - vääraks.

Kui talupoegade kogukondliku maavalduse idee jääb püsima ka „Kolonoli" agraar-programmi maksimaalvarianti. Ogarjovi poolt nirjutatud „Ideaalides" üldakse, et ühingu sihiks on „... pärisorjusline ja moonutalupoegade kui kogukondline maavaldajate kogukondlik vabastamine",

1) Lenin, Teosed, 6. n. lk. 332.

kusjuures momendi ühisandeks ühingule seatakse „... kirjanduslik küsimuse seletamine nogukonna omavalitsusest ja kogukonna suhetest ühsikisikuga." 1)

Selleks et ellu viia neid taotlusi, oli vajalik revolutsioon, milles kukutatakse nii feodaal-pärisorjuslikud tootmissuhted kui ka monarhia. Taotist revolutsiooni taotlesni „Kolokoli" toimetus: „Kuivõrd ühistõus on võltimatu, sedavõrd on tarvis teda korraldada ja suunata mõistlikus korras, hoopiski mitte nerd valava ja laastavana.

Selline ühistõus, mis lähet rivikorras, on võimalik organiseerida vaid s/vägedes. Selleks on tarvis moodustada ohvitseride ühingud soldatitele ühistõusu sihi ja paratamatuse selgitamiseks.

Selliste ühingute moodustamine peab olema eesmijeliselt ja hästi välja töötatud vägedes...

1) Литературное наследство, вл. к., кн. 498.

Olles moodustunud, peavad ühingud võtma üle vägede juhatamise ja viima nad sel viisil kõigist äärtest Moskva ja Peterburi peale, kõikpal innustades rahvast kaastegevusele." 1)

Samas tõestatakse, et vägede read täienevad vabatahtlike maakaitseväelaste arvel, kes nohepeal hakkavad armee abilnorda looma.

Säärasta jõududega läbi viidud ühistöus võis vaid lõplikult rakuldada Herzeni-Ogarjovi agraarprogrammi maksimaalvariandi. Vaid taolise revolutsioon võis anda maa vabade talupoegade kogukonnale.

Nüüdused olid „Kolokoli" toimetajate tõekspidamised, selline oli nende „vene sotsialismi" käthvõitmise maksimaalvariant.

Aades hinnangut „Kolokoli" agraarprogrammile, peame tunnistama, et kuigi Herzen ja Ogarjov olid veendunud revolut-

1) Литературное наследство, 61.к., ц. 501.

sionäärid ja eelnõige pidasid silmas rõhutud rahvahulnade-talupoegade-huve, ei suutnud nad siisni mõista, et nende programmi taoline elluviimine oleks esmalt tähendanud kapitalistlike suhete kiirendatud arenguet, linna ja maa nodanluse võimu kasvu ja laiade rahvamasside vaesumise kiirendamist. Kõige selle põhjuseks oli tugeva proletaarlaste klassi olemasolu, kes oleks olnud nõimeline kuuutama vanad suhted ja kehtestama ereed, sotsialistlikud suhted. Ent seda Herzen ja Ogarjov ei mõistnud.

Hinnates „Kolokoli" toimetajate „vene sotsialismi teoriat" ütles Lenin: „Herzen nägi „sotsialismi" talurahva vabastamises ühes maaga, kogukondlikus maavalduses ja talurahva „õigurest" maale... Tegelikult ei ole selles Herzeni õpetuses... kübetki sotsialismi." 1) Edasi Lenin näitab, et

1) Lenin, Teosed, 18. n., lk. 11.

„Kolonoli" toimetajate ideed „... „õigusest maale" ja „maa võrdsest jaotusest" pole midagi: meeed, mei mõisnine võimu täielinen kuuutamise, mõisnine maavalduse täielinen hävitamise est võitlevate talupoegade revolutsioonilisste võrdsuse taotluste sõnastus." 1)

1) Lenin, Teosed, 18.n., lk. 11-12.

IV

## „Kolonoli“ suhtumine talupoegade „vabastamisesse“

19. nubruaril 1861. aastal Aleksander II oma trooniletuleku aastapäeval kinnitas määruse talupoegade pärisorjusest vabastamise kohta ja kirjutas alla eri manifesti sellest.

Määruse aluseks oli võetud kubermangukomitude poolt välja töötatud projektid ja ettepanekud, kubermangukomitude saadinute aadressid Aleksander II-le, nes viibisid Peterburis valitsuse nutsel nahel korral. Projekt ise töötati välja redaktsiooninomisjonide poolt ja arutati läbi Riigi nõunogus 28. jaanuarist 17. nubruarini 1861. aastal. Kõigi läbiarutamiste ja parandusti tegemise otseseks tagajärjeks oli projekti üha ebasoodsamaks muutumine talupoegade endi seisukohast.

Määrus ise koosnes rast artikleist, millis käsitleti reformi ünsi-

kuid osi. Tema peamiseks ja tähtsamaks osaks on „Üldine määrus pärisorjuslikust sõltuvusest vabastatud talupoegadest" („Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости").[1] Mainitu järgi anti talupoegadele isiklikud ja varanduslikud vabadused ja õigused. Maaomand kuulutati ridiselt mõisnike omandiks. Mõisalt saadud maa eest, mida talupoegadele anti kasutamiseks, säilusid kohustused. Põlluharimine jäi talupoegadele kohustuslikuks 9 aasta vältel. Sel teel likvideeriti olukord, kus mõisnikel oleks tulnud puudust kannatada kas töökätest või obrokist. Kaitstes mõisnike huve, usaldas valitsus nende kätesse ka nn. „sättekirjade" („уставные грамоты") koostamise ja kontrolli nende üle, milles pidi olema fikseeritud talupoegade maa suurused ja kohustused nende kasutamise eest mõisnike vastu. „Sättekirjade" koostamiseks anti kaheaastane perivod. Kuid „sät-

1) vt. Крестьянская реформа в России 1861 года, 1954, lk. 37.

tekirjad" kehtestati ühelt poolt mõisnine ja teiselt poolt külakogukondade vahel. Seega polnud mõisnine tegemist enam üksikute talupoegadega, vaid nende kollektiiviga. Taoline „operatiivsus" asjade käigus tagas muidugi talupoegade peagu absoluutse kinnistamise maa külge. Ka kohustured mõisnine vastu pidi kaudma kogukond tervikuna. Samuti sõltus maa väljaost vaid kogukonnast, s.o. ennekõike mõisnikust, kes oli kogukonna „hooldaja."

Kõige selle otsene tagajärg oli feodaalsuhete säilumine külas selle ajani, mil mõisnined ise soovisid loobuda nendest, sest reformi realiseerimine anti tervikliku mõisnine kätesse.

Teine dokument „Kohalin määrus mõisnine maadel asuvate talupoegade maakorraldusest Suurvene, Novorossia ja Valge-Vene kubermangudes" („Местное положение о поземельном устройстве крестьян, водворённых на помещичьих землях

в губерниях: великороссийских, новороссийских и белорусских") [1] fikseeris talupoegade maa suuruse ja kohustused tema kasutamise eest 23 kubermangus.

Erimäärus ilmus vasaku-kalda Ukraina kohta, kus puudus talupoegade külakogukond ja kus koormisi arvestati rakendi järgi.

Ka parema-kalda Ukraina ala kohta ilmus eri määrus, mida motiveeriti talupoegade poolehoiu taotlusega tsaarivalitsusele kasvavas rahvuslin-vabastuslinus liikumises Poolas.

Määruses nähti ette, et juhul, kui talupoegade maa enne reformi oli väikesem, kui seda ette nägi üldreegel, pidid mõisnikud teostama nende kasuks juurdelõikeid või vastavalt alandama talupoegade kohustusi mõisa vastu.

Maa juurde andmise puhul võis mõisnik nõuda, et talupojad asuvad koos oma elamutega uutele maatükkidele, millised loomuli-

1) Н. Крестьянская реформа в России 1861 года, лн 179.

kult osutusid seniatest halvemateks. Mõisnikele jäeti õigus talupoegade maid otseselt ümbervahetada halvemate maade vastu. Niimane vahetus loeti põhjendatuks juhul, kui talupojale igaveseks kasutamiseks leidus turvast, mineraalvete allikaid jne. või juhul, kui mõisnik soovis nimetatud maalõigule ehitada ühendustee.

Mis puutub talupoegade nogukonda, kellele anti õigus igaveseks maa kasutamiseks, siis temagi tegevussfäär oli äärmiselt piiratud. Kogukond ei tohtinud ilma mõisnikuu nõusolekuta tegelikult midagi eter võtta. Kõikpal säilus mõisnike võim. Mõisnikele kuulus esimene noht omavalitsuse organites. Ka kohtuvõim usaldati mõisnikuu kätte.

Jäeldusena kõigest sellest võime öelda, et talupoegade päriseorpusest vabastamise reformi ellu viimine kujunes talupoegade otseseks rõõvimiseks mõisnike poolt, mõis-

nike võimupiiride kindlustamiseks talupoegade üle ja feodaalpärisorjusliku süsteemi säilumiseks ajani, mil pärisorjuslased ise soovivad sellest loobuda.

Reform kehtestas ametlikus korras obroki kohustuse maa kasutamise eest. Obrokimaksu summa jäi peagu võrdseks reformi-eelsega. Seadusega nähti ette, et obroki summa suurus arvestatakse välja talupoegade majandite tulukuse järgi, mitte maa väärtuse alusel. Niimast arvestust argumenteeriti asjaoluga kuivõrd talupoegade majandid olid lülitumud arenevate rahalis-kaubaliste suhete orbiiti. Nii näiteks suuremate linnade ja suuremate naubatude läheduses paiknevate talupoegade obrokimaks oli suuresu, kui neil, ves elasid kõrvalistel aladel. (Kui talupoegade, kes elasid Petersburist 25 versta kaugusel ja lähemal, obrokisumma olatus 12 rbl., siis mustamulla uubermangude talupoegade

obronimaks oli märgatavalt madalam.) Ja kui arvestada asjaolusid, et talupoegade hingemaid reformi tagajärjel kärbiti mõisnike kasuks, siis võib päreldada, et reform tõstis mõisnike tulusid, kuna obronimaks jäi põhiliselt samale tasemele.

Reform säilitas ajutiselt ka teorendi igandid. Teorendi kohustus ulatus tavaliselt hingemaa eest 40-le mehe- ja 30-naisepäevale. Mehe päevad jagunesid jala- ja hobusepäevadeks. Teopäevadest langes suveperioodile 3/5 ja talveperioodile 2/5. Juhul, kui talupoegade maa suurus ei ulatunud ettenähtud tiinude arvuni, oli mõisnik kohustatud vähendama teorendi kohustusi.

Kui võrd säilusid obroni ja teorendi kohustused, säilus ka regarent.

Reform kohustas talupoegi oma talusid välja ostma. Maad võis talupoeg välja osta vaid juhul, kui ta majand ei vaadnud mingeid kohustusi mõisa vastu.

Väljaost teostus mõisnike ja talupoja omavahelise kokkuleppe alusel, kusjuures hinna dikturis mõisnik.

Eriti rasnens kujunes reformi teostamise tagajärjel õuetalupoegade olukord. Nende osas nägi määrus ette ilmajätmise maast ja isegi peavarjust. Ainus, mida nad said, olid isiklikud ja varanduslikud omandi õigused ja vabadused. Kuid isegi sääraste „roodustuste" eest õuetalupojad pidid tunima mõisnike kahe aasta vältel pärast reformi väljakuulutamist.

Erimäärus ilmus Venemaa arvukate näinemõisate pärisvijusline talupoegade kohta. Enamus neist maatustus hoopis, suur osa neist, kelle maa suurus oli kaugelt vähem, nui ette nähtud, jäeti ilma juurde lõigetest mõisa põldude arvel. Mõisnikele tagati õigus anda neid kroonu valdusesse, saades selle eest vastava kompensat-

sivoni.

Ka mitmesugustes mõisninele kuuluvates ettevõtetes töötavate talupoegade suhtes kehtestati erimäärus. Viimaste hulgast need, kes varem olid olnud teorendil, viidi nüüd üle obrokile, kuna sel viisil mõisninud-ettevõtjad saavutasid küremini oma sihi - ühminenu vabapalgalise tööjõu nasutamisele.

Ka õiguslikus suhtes ei saavutanud talupojad erilisi kergendusi. Nende kohustusens jäeti endiselt pearahamaks, neuruti andmise kohustus jms.

Mõisninele säilitati külanogunonna „hooldaja" õigused, s.o. säilitati laiad võimalused nogunonna juhtimisens de facto.

Mõisninu näsutures oli politsei, mõisnin võis oma suva järgi nõuda külavanema vahetamist ja taotleda talle ebarvodsate talupoegade väljasaatmist nogunonnast. Mõisnine huvidele vastavalt loodi kaadministratsiooni aparaadid. Huvitav on

märkida, et reform ei kaotanud isegi kehalisi karistusi. Viimane leidis rakendamist ka kõige pisema süüteo puhul. Mõisa asemel teostas seda nüüd vallakohus. Kehalistest karistustest vabastati vaid „küla aristokraatia", - s.o. külade ja valdade administratsiooni töötajad. Kehalise karistuse määramise õigus kuulus ka mõisnikele, kes tegutsesid nn. kogukonna rahu-vahendajatena (мировой посредник).

Mis puutub riigitalupoegadesse, siis siis kende kui ka udellitalupoegade vabastamine oli toimunud varem. Vastavad määrused viimaste kohta ilmusid 20. jaanuol 1858.a. ja 26. augustil 1859.a.[1]

5. märtsil 1861. aastal kinnitati tsaari poolt määrus „Seni eksisturinud määruste läbivaatamise kohta udellitalupoegadest ja neile nüüd antavatest kergendustest" („О пересмотре существующих ныне постановлений о крестьянах удельного ведомства и о предоставлении им ныне же некоторых облегчений[4])[2]

1) ПСЗ, Собр.2, т. XXXIII, № 33326 ja т. XXXIV, № 34831.
2) ПСЗ, Собр.2, т. XXXVI, № 36712.

Nimetatud määrusega taotleti nimetatud talupoegade nohta väivate seaduste välja töötamist järgmistel alustel: a) jätta talupoegade näsutusse viie aasta vältel nende näes nasutada olevad hingemaad, hoos seniste koormiste säilitamisega, muutes nimetatud maad edaspidi neile alaliselt kasutatavaks, b) koormised ei tohi ületada 19. veebruari määruses eth nähtud norme ja peavad muutumatult säiluma 20 aasta vältel, c) anda talupoegadele maa väljaostuõigus nende nonkuleppel edelli ametnikega, d) kogunonna valitsuse organiseerimisel juhinder da mõisatalupoegade tarvis välja töötatud põhimõtetest.[1]

Lõplikku nuju omandas edellitalupoegade reform alles 26. juuni 1863.a. seadusega, mille järgi nad 2-aastase perioodi vältel pidi muudetama väiketalupoegadeks-omanikeks nende maa väljaostmise nohustuslikeks muutmise tul.[2]

Kuivõrd 1859. aasta seadus riigi-

1) vt. ПСЗ, Собр.2, т. XXXVI, № 36712.
2) ПСЗ, Собр.2, т. XXXVIII, № 39792.

talupoegade kohta nehtis alul vaid kolmes Balti- ja Petersburi uubermangus, mille jängi oli lubatud maa väljaost, siis oma lõpliku kuju võtab ta alles 1866. aastal. Siis riigitalupojad lankavad uuulumast kiiuline omandite miniturinni alla ja nende kohta laiendatakse 19. veebruari määrust.

Selline oli „vabastamine" ülalt. Tema põhiersmärk – teatud vabamate arenguvõimaluste andmine kapitalistlikele suhetele – oli tsaarivalitsuse poolt edukalt saavutatud.

Talupojad olid ilma jäetud maast, nende kohustured mõisa vastu säilusid. Mõisnikele olid antud vabad käed talupoegade suhtes. Maa lest nehtestati maa väljaostu näol igavenerent. Talupoegade pärisorjusest vabastamise reform oli nende „vabastamiseks" form pärisorjuslikul teel. Tema elluviimisega saavutas tsaarivalitsus evolutsioonilise kapitalistlike suhete arengu põllumajanduses, aeglase vaevarikka tu.

Andes hinnangut 1861. aasta reformile Lenin näitas, et su reform oli feodaalne reform, et ta oli teostatud mõisniklikult. Kuid ta suur tähtsus seisnes selles, et ta tähistas Venemaal ühiskondlike formatsioonide vahelduimist, feodalismi asendumist kapitalismiga.[1]

Aleksander II nime läks ajalukku Venemaa paljumiljoniliste rahvahulnade avalikku röövli nimenga.

Tšernõševski, asudes reformisuhtes eitavale positsioonile ütles reformi iseloomustamiseks, et kuigi pärisorjust nimetatakse uue nimega, on ta sisu siiski vana.[2]

Talupojad olid saanud sellise vabaduse nagu seda taotlesid mõisnikud. Seepärast ongi loomulik, et taolise reformi teostamine tähendas talurahva rahutuste otsest vallalepäästmist. Aga kuivõrd revolutsioonilise situatsioon Venemaal tol perioodil ensisteeris, saabus ta kõrgpunkt just reformi väljakuulutamise perioodiks.

Siis talurahvas mõistis, et „vaba-

2) vt. Н.Т. Чернышевский, Полное собрание сочинений, VII n. lk. 517.
1) vt. Lenin, Teosed, 17. n, lk. 92.

dus on võlts, pa et vana pärisorjus on asendatud uuega". Talupojad olid valmis haarama kirve järgi.

Ent Venemaa valitsus mõistis, milliseid tagajärgi võib kaasa reformi väljakuulutamine, pa asus varakult ette valmistama kende ärahoidmist.

Hirmu pärast revolutsioonilise rahva ees hiliketi minimetatud „vabaduse" väljakuulutamisegagi. Valitsus valmistass ette maha surumme võimalikku talurahva ülestõusu. Seetõttu kuulutati manifest, millele oli alla kirjutatud juba 19. veebruaril, välja alles 5. märtsil 1861. aastal.

Esimeses kindralkuberneride ees kõnega, haas Aleksander II küsis ärritatult, et „mis saab," kui „rahva aotus ei täitu vabaduse suhtes?" 1) Valitsevad ringkonnad ootasid, et kui vabadust ei kuulutata välja 19. veebruaril, siis „pööbel ilmub Talvepalee ette vabaduse nõudega". 2) Kartes rahvahulkade väljaastumist,

1) Лященко, История народного хозяйства СССР, т. I, с. 579.
2) samas.

anti kaardiväelastele varakult natte lahingpadrunid „tänavarahutuste" mahasurumiseks. Petrbur oli täis lahinguvalmis sõjavägesid. Oodati suurt ülestõusu. Kerid see ei pärgnenud.[1]

Ent miks siis revolutsiooniline situatsioon ei kasvanud üle revolutsiooniks? Ometi Venemaa põhiline elaninkond – talurahvas – oli revolutsiooniliselt häälestatud. Oli ka revolutsiooniline organisatsioon, mille juhid valmistasid ette ülestõusu ja võitlesid selle võidu eest. Miks ei pärgnenud siis ülestõusu?

Marksism õpetab, et mitte alati revolutsiooniline situatsioon ei kasva üle revolutsiooniks. Talurahvas oli siiski vul liialt halvasti organiseeritud, nende ülestõusud omasid kohaliku tähtsusega talurahvarahutuste iseloomu. Peendus ühtul ja tuger töölisklass, ves oleks suutnud viia revolutsiooni võiduk: „Talupoegade ülestõusudel saab olla edu ainult sel juhul,

1) vt. Лященко, История народного хозяйства СССР, к. I, lk 579

kui nad on ühendatud ainult tööliste ühistöuredega ja kui töölised talupoegade ühistöuse juhivad. Ainult kombineeritud ühistöus, mille eesotsas seisab töölisklass, võib viia eesmärgile." 1) Kuid nagu ülaldud, see klass tol perioodil Venemaal seisis alles lapseningades. Seepärast XIX sajandi 60-ndate aastate tegelikkus ei võimaldanudki revolutsioonilise situatsiooni ülekasvamist revolutsiooniks pa selle edukaks võiduks.

× ×

×

Teade reformi väljakuulutamisest pöndis Londonisse. „Kolokol" võttis selle vastu ühest küljest kiiduavalduste saatel, teisest küljest kahtlusega.

1861.a. 1. aprilli numbri juhtkirpas „Manifest", mille autoriks on Herzen, hüütakse: „Esimene samm on tehtud!.. - jääme votama teist...

1) Stalin, Teosed. 13.n., lk. 108.

Aleksander II tegi palju, väga palju, tema nime seisab nüüd nõrgemal teistest tema eelnäijatest... me tervitame teda nimega, mida nii harva kasutatakse isevalitsejate nohta, ilma et su ei kutsuks esile nibedat naeratust – me tervitame teda vabastaja nimega!" – 1) Eut sealsamas hoiatab autor Isaari, et su ei jääks peatuma poolikul teel, sest „häda sellele, kes jääb peatuma teise sammu ees!"

Samas numbris ilmub „Kolokoli" toimeture teadaanne, milles kutsutakse kõiki sõpru osa võtma pidulinust lõunasöögist, mis pidi toimuma ajakirja toimeture korraldusel Londonis Orsett house's Westbourne'i terrace'il 10. aprillil 1861. aastal. Nagu näeme Herzeni säilinud peokõne käsikirjast, valmistus ta selleks sündmuseks erilise hoolega. Kõne puhtmõtteks pidi olema loosung: „Talupoegade maaga vabastamiseks peitub kogu Venemaa tulevik, niitte isevalit-

1) „Колокол", 1861, № 195.

suslinu, mitte mõishnulinu, mitte Moskva-tatari, mitte Petersburi-saksa, vaid rahva kogunoudlikus vabas Venemaas"[1]

Kuid nii kõne kui na toost isevalitsuse auks ei teostunud, kuna Poolast kandusid Londonisse teated sealsete sündmuste käigust, sest „... Varssavis valatud uue vere kaudu ei või minna mein toost."[2] (Tegemist oli traarivalitsuse poolse rahvusvüsimuse „lahendamisega" Poolas verevalamise tul.) Kõige selle tagajärjel hüütakse: „Ei, sellise valitsusega meil innagi ei tule noos minna!"[3]

Talurahva rahutuste arv Venemaal kasvas suure kiirusega. Nii ainuüksi 1861. aasta nevadel toimus seal ca 1270 mõisas rahutusi.[4] Teated puhkenud rahutustest, mida põhjustas reform, saabuvad Londonisse. Nüüd hakkab „Kolonoli" lulin kostma tormikotna hüüde sarnaselt. „Kolonol" heiskab

1) ГАОР, Коллекция Герцена и Огарева, ф. № 5770, арх. № 2, tsit. Базилева, „Колокол" Герцена, ln. 106.
2) „Колокол", 1861, № 96.
3) Герцен, Полн. собр. соч. XI н., ln. 74.
4) Н. Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права, ч. 1 и, 1949, ln. 6–12.

loosungi sõjalis-talurahvalikust revolutsioonist. (Õigemini küll talurahvarevolutsioonist, rest sõjavägede osas oli vajalik konspiratsiooni säilitamine.)

„Kolokolil" avanes võimalus tutvuda alul vaid „üldmäärusega". Kuid juba sugi äratab temas sügavaid kahtlusi valitsuse „heades kavatsustes" vabastada talupojad. Ometi ei asu Ogarjov oma artiklis „Vene vabastamise algus" („Начало русского освобождения") tervenisti reformi mahalaitmise tule. Ta piirdub vaid „üldmääruse" üksikute osade kritisuurimisega: maa andmine talupoegadele iganeseks kasutamiseks, talupoegade õiguslinud suhted, kogukonna maavalduste küsimused, kohtuorganid, õnetalupoegade olukord, jne, taotledes sealjuures, et valitsus teeks parandused neis artiklites. Autor peab reformi poolikuks ja lõpetamatuks, enne, kui maa pole antud neile koos vabadusega, „... ilma

varjamisteta, valuh jätmisteta, arusaamatusteta, selgelt ja tuvenisti." 1)

Seoses talurahvarahutustega mida põhjustas „ajutine kohustuslik" seisund, saabervad ajaniirjale Venemaalt matsjalid, mis käsitlevad talurahvarahutusi ja nende mahasurumist sõjavägede poolt.

15. maal 1861. aastal ilmub artikkel „Мене veri voolab!" („Русская кровь льется!"), millis käsitletakse sündmusi „Kaasani ja Tambovi kubermangudes:

Kaasanisse ilmus „ischananu", kes olevat nimetanud end aadline poolt pagendatud tsaar Aleksander Nikolajevitšiks. Talurahva hulgad koondusid tema ümber. Puhkes verine võitlus sõjavägedega, mille tagajärjel hukkus 70 talupoega. Mahasurumist teostas selle ala tuntud „eriteadlane" Jefimovitš. 2)

Peterburi kubermangus krahv Uvarovi mõisas algas talupoegade ülestõus, mis alul edukalt lõi tagasi tema

1) „Колокол", 1861, № 96.
2) bt. „Kolokol", 1861, № 98/99.

bastu suunatud sõjaväeüksuste rünnanud. Sõjavägedele saabus abi 2 pataljoni näol.[1]

Odessa lähedal Korijakovi, Kurise ja Svetšini mõisates Tašino, Novo-Kirijakovka, Malaševka, Tulza ja Sahharovo kulade talupojad mõistsid reformi all nendele täielikku vabaduse andmist ja kuldusid minemast mõisasse teotööle. Appi kutsutud sõjaväed Apraksiniga usotsas peksid talupoegi armutult.[2]

Taolisi fakte esitab tollal „Kolokol" Venemaa tegelikkusest. Ent ta ei piirdu mitte ainult nende kuriva referee rimisega, vaid lisab sügavamõtteliselt, et need sündmused on alles õied, – marjad sei-savad alles ees.[3]

Nagu selgub ajakirja 100-ndas numbris ilmunud artiklist „Talupoegade martüroloog" („Мартиролог крестьян"), – osutusid ulpool kirjeldatud sündmused Kaasani kubermangus (70 talupoja mõrv) tuntud Bezdna sündmustens.

1) vt. „Колокол", 1861, № 98/99.

2) vt. samas.

3) vt. samas.

„Sehakanuks" nimetati 24-aastast Anton Petrovi võimude poolt supärast, et ta ajal, mil sõjaväed talupoegi tulistasid, ilmus biimaste ette „Määruse" raamatuga kätes ja hüüdis: „Kas selles (raamatus) on sõda? Võtke koos minuga ka su Aleksander Nikolajevitši sõõtu veri!" 1) Eelmise artikli faktoloogia täiendamise osas lisatakse, et hukkunute arv oli 85, s.o. 70 + 15 surmavalt haavatut. 2)

Just rinkalinu tsaarivõimu omavoli paljastavate materjalide avaldamise tõttu omabki tähtsust „Kolokoli" reformijärgne periood.

Põhjalik analüüs pärisorjuse kaotamisele seadusandlusele sisaldub Ogarjovi artiklis „Uue pärisorjuse läbivaatamine" („Разбор нового крепостнического права"), mis on trükitud „Kolokoli" 101., 103., 104., 105. ja 106. numbris. Selles öeldakse: „19. veebruarist 8. maini möödus 78 päeba... Veebruaris kirjutati alla manifest, aprillis valati relvitute talupoegade hord, mais uue siseministri

1) „Колокол", 1861, № 100.
2) vt. samas.

ringkiri näeb ette, et kubernerid selgitaks rahvale, et teoorjus ei ole teoorjus. Sellist värdjaslikku asjade käiku mein ei ovdanud."[1]

Autor näitab, et enne reformi, mil valitsus seisis vabastamise käigus esikohal, oli ta positsioon õilis ja teda toetati, kuid nüüd vadus ta autoritut korraga. Seepärast valitsus, „... olles nukkunud verre kukkus na porisse - ja oli sunnitud selgitama rahvale, et must ei ole must, et kaks ei ole kaks, et teoorjus ei ole teoorjus. Milline vale ja milline jõuetus!"[2] Alles nüüd järeldab Ogarjov, et valitsus pole kunagi siiralt suhtunud pärisorjuse nastamisse, et ta kunagi pole taotlenud seda. „Lahkulöömine sellisest valitsusest on iga ausa inimese kohus."[3]

Nimetatud artiklis saavad tuava kriitika osaliseks reformi võin nüljed - isiklik vabadus, maa küsimus, omandiõigus, väljavost, talupoegade majandite ümberasustamise õigus ine. Julgelt hüüab „Kolokol", et „rahvast on tsaari poolt petetud!"[4]

1) „Колокол", 1861, № 101.
4) „Колокол", 1861, № 103.
3) Samas.
2) „Колокол", 1861, № 101.

Veelgi enam – autor soovitab tsaarile mõelda selle üle, et ta on mõrvar ja timukas...[1]

Küsimusele „Mida on tarvis rahvale?" vastab „Kolonol": „Väga lihtsalt, rahvale on tarvis maad ja vabadust. Maata ei saa rahvas elada... Maa ei kuulu nelkelegi teisele, kui rahvale."[2] Kuid „Kolonol" näitab statistika abil, et just maa on ära võetud rahvalt nende „maaga vabastamise" reformi tul.[3] Ka vabadust ei saavutanud rahvas reformist. Selle asemel saavutati olukord, kus talupoegadel tuli teha mõisnikule teopäeki või maksta obronit ihunuhtluse, vangla või Siberi kartusel.

Taolisest olukorrast ennustab „Kolonol" monarhia kadu: „... See valitsus ise ei pea vastu seitset aastat..."[4]

„Kolonoli" 105. numbris ilmub artikkel „Fossiilne piiskop" („Ископаемый епископ"), milles jätkub Bezdna sündmuste analüüs. Lülitades need kogu Venemaal toimuvate sündmuste

1) vt. „Колокол", 1861, № 103.
2) „Колокол", 1861, № 102.
3) vt. „Колокол", 1861, № 104.
4) samas.

kõiku, esitab „Kolokol" vene rahvale ülesnutse tsaarivalitsuse vuvutamiseks. Ent juba selle artikli toonist võime järeldada, et autorid mõistsid revolutsiooni lahtipääsu võimatust 1861. aastal. Artiklis ütlesse: „Oo, kui mu sõnad võiksid jõuda sinuni Vene maa töötaja pa nannataja! Sinuni, keda see Venemaa, lakeide ja šveitserite Venemaa, põlgab, keda livru nimetab mustaks rahvaks,... kui sinuni võiks jõuda minu hääl, kuidas ma õpetaksin sind põlgama sinu hingekarjaseid, keda sinu üle on seadnud Petersburi sinod pa saksa tsaar. ... Sa vihkad mõisnikku, vihkad kroonuametnikku, kardad neid — ja sul on täielik õigus: aga sa usud vul tsaarisse ja peapiiskopisse... ära usu neid. Tsaar on nende ja nemad tsaari poolt. Teda näed nüüd sina, tapetud noormehe isa Bezdnas, sina, tapetud isa poeg Pensas. Ta ise asus laimava vabastamisega avama rahva silmi; ja kiirendamiseks saatis Venemaa

kõiki nelja külge tübadjutandid,x) kuulid ja vitsad...

... Sinu varjased on harimatud, nagu sinagi,... Nüsugune on sinu ust Kaasanis kannatanud munk Antonius (mitte püskop Antonius, vaid Beadna Anton - V.I. Lenini märkus); ... püha verega ta ninnitas oma suguluse sinuga. Ta usnus vabasse priiusesse, vene põlluharija tõelisse priiusesse - ja tõstnud pea nohak vale ürikn, langes sinu ust...

Sinu pühakute nehad ei ter neljakümmet nahensat imet, nende poole palvetamine ei kaota hambavalu; aga elav mälestus neist võib teha ühe ime: sinu vabastamise!" 1)

Lõundades valitsuse poolt korda saadetud roimi rahvanallal „Kolonol" lisab, et „... iga sellive kuritegu (aga nad saavad tingimata nordumа lõpmatuseni) ühendab valitsuse vastu kümneid ja sadu inimesi, kui vaid on kesnused, mille ümber koonduda" ja inimesed, kes mõistaks ära

x) Vabastamise väljakuulutamise eel saatis tsaar igasse nubermangu eriliste volitustega tübadjutandid. Viimased omasid õiguse nohapeal puna, maha lasta pue. Nad olid ka varustatud telegraafi salašifriga eriettekannete tegemise otstarbeos.

1) „Kononon", 1861, № 105.

kasutada „... vastinure ja viha tundeid ja nähtmansu kirge.“ [1]

„Mein siht on talupoegade täielik vabastamine, rahva õigus maale, tema õigus norraldada ja juhtida oma asju ise, vabastamine pa oblastite vaba liit.“ [2]

Avalinu revolutsioonilise üleskutse loomugi hiame va artinlist „Vastus „Velinorussi“ vastusele“ (Ojbej tla ojbej „Великоруссу“), milles öeldakse, et „... mein (s.o. „Kolokoli“ toimetajad – L. R.)... ootasime kaua ja rahulikult ära hääli Venemaalt, mis ütleks, et hirmu aeg on möödas, et tuli sõnade aeg, tuli tegude aeg. Me ootasime ära rahulikult, sest usnusime sellesse häälesse, möistsime tema möödapääsmatust.“ Mis puutub isiklikult meisse, siis mein oleme valmis endiselt tunnima vaba häälega vene liinemist, nuni see vajalik on pa alati valmis pöörduma tagasi Venemaale – tunnima teda kõiki jände noondades, või andma pea tema

1) „Колокол“, 1861, № 107
2) Samas.

vabanemise ust." 1)

Veil päevil ilmub „Kolokolis" rohnearvuline korrespondents Venemaal toimuvatest talurahva rahutustest. Toimeturele saabunud kirjad avaldatakse kas tuvihlikult või natuenditena koos toimetajate kommentaaridega. Niimaed on kantud sütitavast vihast tsaarivalitsuse ja mõisnine omavoli vastu. Enaminus neist najaitub „Kolokoli" programm – anda talurahvale maa koos tõelise vabadusega.

Kui varem kõneldi „Kolokolis" maa väljaostust, põhjendades seda mõisnine vasturaisuga vabastamise üritusele, siis seoses sellega, et toimetajad on jõudnud tutvuda „Üldmääruse" võrval ka „Kohaline määrustega", et nendeni on jõudnud teated reformi elluviimisest pa selle tagajärgedest, muutub „Kolokoli" programm. Ta lakkab propageerimast maa väljaostu. Esmakordset vihjet sellele vohtame 15. oktoobri 1861. aasta artiklis „Velikoruss" nr. 2." („Великорусс" № 2),

1) „Колокол", 1861, № 108.

milles öeldakse, et „... väljaostu eitavad nõik talupojad." [1] Seepärast „Kolonol" asusni siitpeale avalikku talurahva ükstõusu propageerivale positsioonile. „Kolonol" pooldab ja toetab ükstõusu, sest ta taotleb kogunoudlikku maavaldust naasa arvatud ka mõisnike maad. [2]

Oma asendi nohta üldises olukorras nisjutab „Kolonol": „Mie oleme venerahvaga, mie oleme talupoegadega, mitte aga senaatoritega." [3] See aga on otsesens tõendiks pa ninnitusens Lenini sõnadele Herzeni kohta, et kui ta nägi 60-ndate aastate revolutsioonilist rahvast Venemaal, „... asusta nastmatult revolutsioonilise demonvaatia poolele liberalismi vastu,"... Ta heiskas revolutsiooni lipu." [4]

Kuivõrd stühilised talupoegade ükstõusud 1861. aastal siisni ei viinud edule, pa kuivõrd

---

1) „Колокол", 1861, № 109.

2) vt. „Колокол", 1862, № 131, 132, 134.

3) „Колокол", 1861, № 105.

4) Lenin, Teosed, 18. n. lk. 14.

nad süsni ei lakanud, sedavõrd näeb „Kolokol", et üldise ülestõusu võiduks on tarvis enam pa enam noondada rahvahulki. „Kolokol" võrdleb Venemaad minuva hiiglasega, mis ärgates on suuteline põrmuks pühkima hõia oma orjastajaid. Esitades taolise allegoorilise võrdluse, mutsub „Kolokol" bene rahvast teadlikule revolutsioonilisele tegevusele, organiseeritud väljaastumisele tsarismi pa feodalismi igandite vastu, milliseid säilitas pärisorjuslikul teel läbi viidud reform.[1]

„Kolokol" teab, et revolutsiooni võiduks on tarvilik laialdane propaganda rahvahulnades. Seepärast ta hüüabni noortele, mis Venemaal ülikoolidest välja heidetj! „Kuhu teil tuleb minna, noorsuhed?... Kas õelda teile seda, kuhu?... Rahva sekka! Rahva juurde! - seal on teie noht, teaduse poolt pagendatud. Näidake, et teist tulevad

1) vt. „Колокол", 1861, № 110.

mitte kroonuametnikud, vaid võitlejad, vene rahva sõjamehed!

Kiitus teile! Teie alustate uut ajajärku" 1) x)

Sel puioodil hakkab „Kolokol" näsitlema Poola küsimusi, s.o. poola rahva vabadusvõitluse verre uputamist tsaarivalitsuse poolt. Kuid mainitud materjalid on alati seotud meisterlikult vene elu peaküsimusega – küsimusega maast ja vabadusest. Pöördudes vene sõjavägede – soldatimundris talupoegade – poole, „Kolokol" näitab, et mitte poolakad ja venelased pole ükstteise vaenlased, vaid kende ühine vaenlane on tsarism.

Süsni tuleb õelda, et materjalid Poolast hakkavad varjama oma aktuaalsuse pärast materjale talurahva küsimusest.

Kuid aktuaalne oli küsimus sutõttu, et tollal oli ettevalmistamisel poolakate ja venelaste

1) „Kolokol" 1861, № 110.

x) Agitatsiooni rahva seas peeti vajalikuks, kuna vaskavate talurahvarahutuste tõngimusis oletati, et revolutsioon ise võib puhkeda 1863.a. vevadel või suvel. – vt. „Kolokol", 1861, № 104.

ühine nooskõlastatud programmiga ülestõus. Sellest tulembki, et „Kolokoli" uuens programmiks saab 1861. aasta novembrist alates:

„Sõltumatus Poolale,
Maa talupoegadele,
Vabadus Venemaale" 1)

Tol perioodil „Kolokoli" toimetajad taotlevad talurahvakuissmuse lahendamist vaid revolutsioonilisel teel. Sgasugused illusioonid tsaari isinlikest headest omadustest on jäädavalt kadunud. Üle on jäänud vaid revolutsioonilise võitlus. „Kolokoli" tegevuse peasihiks saab rahva ethvalmistamine selleks. Nii kirjutab Herzen: ...Jätke revolutsioonilise retoorika ja tegelege asjaga. Ühinege omavahel tihedamalt, et tiu oleksite jõuks, et teil oleks ühtsus organisatsioonis; ühinege rahvaga, et ta unustaks tiu

1) „Kolokoli", 1861, № 112.

lahkulelid; jutlustage talle mitte Feuerbachi, mitte Babeuf'i, vaid temale mõistetavat maa religiooni... pa olge valmis. Tuleb saatuslik päev, seiske rinnaga vastu... Kui päike loojub veriste pilvedeta, seda parem, aga kas ta tuleb monomahhi mütsis[x], või früügialikult[xx] – on ükskõik." 1

„Kolokoli" programmilise noostisosana talupoegade pa maa nüstmise propageerimine jätkub. Korduvalt näidatakse, et 1861. aasta reformi tagajärjel maa, kui üldrahvalik omand on rahvalt ära võetud pa antud üle ~~mõisnikele~~ ~~xx~~ tsaarile pa mõisnikele. Apahirja 132. numbris teeakse ära vene talupoeg Martjanovi artikkel, mis on otseselt sihitud „tsaar-vabastaja" Aleksandri II vastu. Selles öeldakse, et „... maa moodustab nii tegelikkuses kui na mõiste järgi mitte võõrandatava pa pärandatava omanduse." 2)

---

x) – monarhia sümbol
xx) – vabariigi sümbol
1) Герцен, Полн. собр. соч., XV п., lk. 375.
2) „Колокол", 1862, № 132.

On selge, et avaldades taolist korrespondentsi, kajastas „Kolokol" ulkõige vene talurahva seurimat nõuet — nõuet maa pärgi.

1862. aastal ilmub artinnel Ogarjovilt, millis tehakse nõukuvõtteid talurahva reformi saavutustest Venemaal:

1. Maa jääb mõisninu omandiks. Talupoegadele antakse seda „igavese kasutamise" loosungi all.

2. Säilüvad teorent ja obrok.

3. Talupojad peavad maksma maa eest seuvre väljaostusumma.

4. Maa rööritakse talupoegadelt rahulinul teel.[1]

Esitanud need resultaadid, ei loobu „Kolokol" hetneksni propageerimast oma programmimaa peab kuuluma rahvale. Maa peab minema talupoegade valdusesse tasuta, välpaostuta. Talupoegade kogukond peab <u>valdama kõiki maid, naasa arva-</u>

1) vt. „Колокол", 1862, № 124.

tud na mõisnine maaomand.

Õuetalupoegadele, kes reformi teostamise tagajärjel satturid kõige rasnemasse olukorda, taotleb „Kolonol" maa andmist mõisnine maaomandist.

Rügitalupoegadele, kelle maadest tehti äralõikeid, taotletakse selle maa andmist, mis oli nende kasutada enne reformi.

Kõigist ortinlitest tungib eredalt esile juhtmõte - maa peab kuuluma neile, kes seda harivad. Selle taotluse realiseerimine pidi olema garanteeritud Venemaa tohutute maatagavarade olemasoluga.

Maaomand peab olema kogukondlik. Sellest reisukohast „Kolonol" ei loobu lõpuni. Kogukondlik maaomandi vorm pidi olema selleks kategoorians, mis fikseerib Venemaa kodanine võidsuse põhiprintsiibid.

Sellized olid „Kolonoli" taottused rõjalis-talurahvalikus re-

volutsioonis, mida oodati 1863. aasta kevad-suvel. Kuid ülestõusu ei järgnenud na 1863. aastal.

Selle nurjumises oli süüdi palju tegureid. Ühens vaieldamatult tähtsamaks neist oli tuve rea „1861. aasta revolutsionääride" välja langemine rivist: Dobroljubovi ja Ševtšenno surm, Tšernõševski, Mihhailovi, Obrutševi ja Šelgunovi aretusimine. Parandamatu haava lõi edule na Poola Kesurahvanomitu poolt juhitava ülestõusu lüüasaamine Varssavis. (Nimetatud nomitu oli väga tihedalt seotud Venemaa revolutsioonilise organisatsiooni Petersburi ja Londoni neskustega, ta oli selle organisatsiooni ühens lülius, veda ühingu saladokumentides nimetati „Berliini pankurius" [1]). On selge, et sellistes tingimustes ei saanud olla juttugi revolutsiooni organiseerimisest, vuel vähem selle võidust.

Hinnates „Kolokoli" tegevust, peame õigustatult asetama praeröhu ajakirja tegevuse praidukhõitlusele talurahva vabastamise

[1]) vt. Литературное наследство, 61. n. lu. 486.

eest maaga, võitlusele rahva vabaduse eest, Venemaa isevalitsuslikku korra, mõisnike ja kodarluse vastu, feodaal-pärisorjuslikku korra igaudite vastu, mida säilitas reform. Selles võitluses on tema suurim tähtsus.

Kuivõrd „Kolokol" pöördus rõhutud rahvahulkade poole revolutsioonilise propagandaga, tema tähtsus jääb vääramatuks kõigil algadel.

Nagu mainitud, alustab „Kolokol" pärast reformi teostamist „ülalt" uut võitlust, - võitlust pärisorjuslikku korra jäänuste vastu. Seepärast ta hakkab väsimatult propageerima võitlust, mis liikvidurins „uue pärisorjuse". Tõstetakse esinohale loosung sellest, et maa ja vabadusega võib Vene talupoegi kindlustada vaid revolutsiooni võit, olles selle esimesens sammuks. Uus ajajärk algas uue võitlusega, millele Herzen ja Ogarjov

pühendasid nogu oma elu ja tegevuse ning millest Herzen nirjutas 1866. aasta nevadel tsaar Aleksander II-le: „See on võitluse algus... see on sõja algus. Tema lõppu mina ei näe... vaevalt näevadni seda noorimad noortest." 1) Need sõnad olid prohvetlikud. Võitlusele oli rajatud alus. Ja see oli sama võitlus, millest aegade mõõdudes väljus võitjana proletaarne revolutsioon Venemaal.

Suparast polnud „Kolonoli" võitlus ka asjatu. Tema ajalooline missioon — võitlus pärisorjuse ja tema igandite vastu, — ei jäänud unustatud fantiks ajaloo arhiivis. Seda tõendal hõige piltlõnumalt ka see asjaolu, et mins just töölisklassi suur jeht ja Nõukogude riigi rajaja V. I. Lenin pühendas Herzenile nii „Kolonoli" toime tajale oma uurimustes nii aeruvalt

1) Герцен, Полн. собр. соч. XVIII н., ln. 427.

tähelepanu, viidates talle, mei suurele bene revolutsionäärile. Juba su faht ise nõuelebenda eest.

Sellepärast on õigustatud ka meie nõudmine, et mei nõuelda Herzenist ja Ogarjovist, siis teha seda ennenõike kui revolutsionääridest-demokraatidest, mitte aga mei liberaalidest nagu seda varasema perioodi kirjanduses püüdakse teha. On tarvis, et Herzenist ja Ogarjovist nõueldaks ennenõike kui revolutsionääridest, kui taluralwa ideoloogidest, nes võitlesid feodaalpärisorjuslikku korra ja tema ogandite bastu igas nende avaldu-ses.

Lõppsõna

Vladimir Iljitš Lenin õpetab:

„Ajalooliste tuvete üle ei otsustata selle järgi, mida ajalooliseid tegelased ei andnud, ... vaid selle järgi, mida nad andsid uut võrreldes oma ulkäijatega" 1)

See tus on täiel määral uhtiv mi „Koloholi" veri na tema toimetajate tegevuse nohta. Me ei vaiki maha neude vigu pa väärateuri, kuid me hindame ka kõrgelt neude progressiivset tegevust. Me hindame kõrgelt „Koloholi" toimetajate tegevust, sest nad olid ennekõike oma isamaa patrioodid, kes hogu oma elutöö pühendarid võitlusele Venemaa pa ta rahva heaolu ust. Kuid mitte selle Venemaa ust ei võidelnud suured vene revolutsioonilised demokraadid, kes kuulutas

1) Lenin, Teosed, 2. k., lk. 158.

nad igavesti väljasaadeteiks oma piiridest. Nad oskasid näha kahe Venemaa olemasolu: „Üks neist on elav kurgaan... rõhujatest, petturitest, altkäemaksuvõtjatest, kes on omavahel seotud röövimise läbi... ja kes toetuvad seitsmesajale tuhandele elavale tääkidega masinale; teine-su on rahvas."[1] Ja nad armastasid palavalt teda.

Tehes kokkuvõtet „Kolokoli" tegevustst, peame märkima, et seda läbib punase joonena võitlus Venemaa talupoegadele maa ja vabaduse andmise nõue. „Kolokol" näeb, et selle nõude seeudab rahuldada vaid organiseeritult läbi viidud sõjalis-talurahvaliku revolutsiooni võit. Seepärast asubki ta vankumatult selle poolele. Temast saab revolutsiooni agitaator, propagandist. Ta mõju nasvab Venemaal tohutult seoses sellega,

1) Герцен, Полн. собр. соч., VIII к., кн. 145.

et ta ei lakka võitlemast Venemaa talupoegade suurima nõude ust.

Hinnates kõrgelt „Kolokoli" suurt mõju Venemaa laiades rahvahulkades näitab Lenin, et su oli üheks komponendiks tolleaegsete suurte ühiskondlikku tähtsusega sündmuste ahelas, millised pidid viima Venemaa revolutsioonile: „Demokraatlikku liikumise elavnemine Euroopas, kääriminе Poolas, rahulolematus Soomes, poliitiliste reformide nõudmine kogu ajakirjanduse ja kogu aadli poolt, „Kolokoli" levimine kogu Venemaal"... – säärastes tingimustes pidi kõige ethnägelikum ning kainem poliitik revolutsioonilise plahvatuse täiesti võimalikuks ja taluraha ülestõusu aga väga tõsiseks ohuks tunnistama"[1]

1) Lenin, Teosed, 5.k., lk. 26-27.

Kuivõrd ühiskonna materiaalse elu areng XIX sajandi keskpaigas Venemaal esitas ühiskonnale nõudmise uute ühiskondlike ideede ja teooriate loomiseks, sedavõrd asub teda täitma „Kolonol". Need ühiskondlikud ideed ja teoorind olid loodud ulkõrge Venemaa paljumiljoniliste rahvahulkade huvide kaitsemiseks ja nad pidid olema ulvaks võitlures maa ühiskondlikpoliitilise ning majanduslikn elu ümberkorraldamise eest.

Me hindame „Kolonoli" kõrgelt seepärast, et ta tõstis kõrgele loosungi talupoegade vabastamisest koos maaga, et ta võitles feodaal-pärisorjuslikn korra ja tema igandite vastu. Me hindame „Kolonoli" kõrgelt, kuna tema lulin kuulutas, et „orjalikul vaikimisel on lõpp." 1)

---

1) Lenin, Teosed, 18. k., lk. 12.

## Kasutatud kirjandus.

### Marksismi-leninismi klassikute tööd


1. Маркс, К., Капитал, критика политической экономии, Т. III части первая и вторая, Ленинград, 1950.
2. Маркс, К., ~~Ки~~. Письмо Энгельсу от 11 января 1860 г, К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, Т. XXII, Москва-Ленинград, 1929.
3. Lenin, V. I., Majandusliku romantismi iseloomustuseks, Teosed, k. 4., Tallinn, 1949.
4. Lenin, V. I., Kelliest päranditest me loobume?, Teosed, k. 4., Tallinn, 1949.
5. Lenin, V. I., Kapitalismi areng Venemaal, Teosed, 3. 4., Tallinn, 1950
6. Lenin, V. I., Töölispartii ja talurahvas,

Teosed, 4. k., Tallinn, 1950
7. Lenin, V. I., Lenestvo tagakiresajad ja liberalismi kannibalid, Teosed, 5. k., Tallinn, 1951.
8. Lenin, V. I., Kehvtalurahvale, Teosed, 6. k., Tallinn, 1952.
9. Lenin, V. I., Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905.-1907. aastal toimunud esimeses vene revolutsioonis, Teosed, 13. k., Tallinn, 1953.
10. Lenin, V. I., Jumbeli puhul, Teosed, 17. k., Tallinn, 1953.
11. Lenin, V. I., „Talurahvareform", ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon, Teosed, 17. k., Tallinn, 1953.
12. Lenin, V. I., Herzeni mälestuseks, Teosed, 18. k., Tallinn, 1953.
13. Lenin, V. I., Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti, Teosed, 19. k., Tallinn, 1953.
14. Lenin, V. I., Tri II Internatsionaali krahh, Teosed, 21. k., Tallinn, 1953.
15. Stalin, J. V., Jutuajamine saksa kirjaniku Emil Ludwigiga 13. detsembril 1931. a., Teosed, 13. k., Tallinn, 1952.

16. Stalin, J., Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist.

## Allikmaterjalid

17. Ajakiri „Колокол" (1857–1867)

18. Герцен, Полное собрание сочинений и писем т. I–XXII. Под редакцией М.К. Лемке, Петроград-Ленинград, 1919–1925.

19. Герцен, А.И., Письмо неустановленному лицу, АН СССР, Литературное наследство, т. 61, Москва, 1953.

20. Пять революционно-конспиративных документов из бумаг Огарева, АН СССР, Литературное наследство, т. 61, Москва, 1953.

21. Полное собрание законов (ПСЗ), Собр. 2. т. XXXIII, XXXIV, XXXVI, XXXVIII.

Täiendav kirjandus.

22. Базилева, З. П., „Колокол" Герцена, Москва, 1949.
23. Belinski, V., Kiri Gogolile, Valitud artiklid, I k., Tallinn, 1948.
24. Белявская, М. М., А. И. Герцен и польское национально-освободительное движение 60-х годов XIX века, Москва, 1953.
25. Егоровой, Е. Я., Вспомогательный банк, АН СССР, Исторические записки, № 44, 1953.
26. Дружинин, Н. М., Конфликт между производительными силами и феодальными отношениями накануне реформы 1861 г., Вопросы истории, 1954, № 7.
27. Elsberg, J., A. Herzen, A. Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, I k. Tallinn, 1949.
28. Zdanov, V., N. A. Dobroljubov, Tallinn, 1954.

29. Кахк, Ю., Крестьянское движение 1858 г. в Эстонии („Война в Махтра"). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинград, 1954.

30. Кирпотин, В. Я., Проблема революции и организации революционеров в публицистике М. Е. Салтыкова-Щедрина, Вопросы Истории, 1954, № 11.

31. Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права, ч. 1 и 2, Москва-Ленинград, 1949.

32. Крестьянская реформа в России 1861 года, Сборник законодательных актов, Москва, 1954.

33. Käossaar, Ed. Vilde romaan „Mahtra sõda", Ed. Vilde, Mahtra sõda, Tallinn, 1954.

34. Линков, Я., Очерки истории крестьянского движения в России в 1825-1861 гг., Москва, 1952.

35. Линков, Я. М., Роль А. И. Герцена и Н. П. Огарева в создании и деятельности общества „Земля и Воля", Вопросы Истории, 1954, № 3.

37 Мартыновская, В., Экономические взгляды Огарева, Вопросы Эко-

номики, 1952, № 9.

36. Лященко, П. И., История народного хозяйства СССР, т. I и II, Ленинград, 1952.

38. Miller, V., A. I. Herzeni sidemeist Tallinna progressiivse haritlaskonnaga, ENSV TA Toimetised, 1954, III, № 2.

39. Мороховец, Е. А., Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права, ч. 1 и 2, Москва-Ленинград, 1949.

40. Нечкина, М. В., Вопрос о русской революционной организации и планах открытого выступления в конце пятидесятых — начале шестидесятых годов, АН СССР, Литературное наследство, т. 61, Москва, 1953.

41. Нечкина, М., Чернышевский в борьбе за сплочение сил русского демократического движения в годы революционной ситуации (1859—1861), Вопросы Истории, 1953, № 9.

42. Пестель, П. И., Русская Правда, Избранные социально-политические и философские произведения декабристов, т. II, Москва, 1948.

43. Покровский, В.С., История русской политической мысли, Москва, 1954.

44. Покровский, С.А., О роли Чернышевского и Герцена в создании революционной организации, Вопросы истории, 1954, № 9.

45. Фингатова, Е.М., Экономические взгляды Герцена и Огарева, Москва, 1953.

46. Хромов, Экономическое развитие России в XIX и XX веках, ?

47. Чернышевский, Н.Г., Барским крестьянам от их доброжелателей поклон, Полное собрание сочинений, т. VII, Москва, 1950.

48. Чесноков, Д.И., Мировоззрение Герцена, Москва, 1948.

# Sisukord


Sissejuhatus — lk. 1

I Sotsiaal-majanduslik olukord Venemaal XIX sajandi I poolel — lk. 7

II „Kolonol" võitlures maa ja vabaduse eest reformiulsel perioodil — lk. 42

III „Kolonoli" agraarprogramm — lk. 86

IV „Kolonoli" suhtumine tulupoegade „vabastamisesse" — lk. 120

Kasutatud kirjandus — lk. 163

Sisukord — lk. 170